

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітній ступінь)

на тему «Особистісні особливості підлітків з різним досвідом у
ситуаціях кібербулінгу»

ХАІ.704.7-96п1/2.22В.053.186-9/20-7 КР

Виконав: здобувачка 6 курсу групи № 7-96п1/2

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та
психотерапія»
(найменування)

Лац Марина Федорівна
(прізвище та ініціали здобувача)

Керівник: Долгополова О. В.
(прізвище та ініціали)

Рецензент: Фролова Є.В.
(прізвище та ініціали)

Харків – 2022

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»

(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

Ю. І. Гулий

(підпис) (ініціали та прізвище)

« 06 » жовтня 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Лащ Марина Федорівна

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Особистісні особливості підлітків з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу»

Керівник кваліфікаційної роботи Долгополова О.В., к. психол.наук, доцент каф.704

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №28-уч від «11» січня 2022 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «10» лютого 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи

Метою роботи є вивчення особистісних особливостей підлітків із різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати)

1. Вивчити досвід включеності до кібербулінгу підлітків;
2. Провести порівняльний аналіз емоційно-вольових та комунікативних характеристик підлітків з різним досвідом кібербулінгу;
3. Провести порівняльний аналіз особливостей самооцінки;
4. Провести порівняльний аналіз особливостей ціннісних орієнтацій;
5. Вивчити кореляційні зв'язки показників досвіду при зіткненні з ситуаціями кібербулінгу та особистісними характеристиками

6. Перелік графічного матеріалу:

Рис. 3

Табл. 17

7. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Долгополова О.В., к. психол.наук, каф.704 доцент	11.10. 2021	15.10. 2021
2	Долгополова О.В., к. психол.наук, каф.704 доцент	18.10. 2021	23.10. 2021
3	Долгополова О.В., к. психол.наук, каф.704 доцент	15.11. 2021	22.11. 2021

Нормоконтроль _____

(підпис)

С. В. Кузьміна

(ініціали та прізвище)

«10» лютого 2022 р.

8. Дата видачі завдання «06» жовтня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
----	-------------------------------------	---	----------

1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	06.10.21-07.10. 21	
2.	Складання плану роботи	08.10. 21-10.10. 21	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	11.10. 21-15.11. 21	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарія для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	18.11. 21-23.11. 21	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	24.11. 21-07.12. 21	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	08.12. 21-12.12. 21	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	15.12. 21-22.12. 21	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додадку(ків) та змісту.	23.12. 21–02.02. 22	
9.	Передзахист.	03.02.2022	
10.	Внесення коректив до тесту дипломної роботи.	26.01. 22-03.02. 22	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації.	06.02.22-08.02. 22	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	08.02. 22-09.02. 22	
13.	Строк подання студентом роботи на кафедрі.	10 .02. 22	
14.	Захист.	15-17.02. 22	

Здобувач(ка)

М.Ф. Лац

(підпис)

(ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

О.В. Долгополова

(підпис)

(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: 86 с., 17 табл., 3 рис., 6 дод., 32 джерел.

Ключові слова: КІБЕРБУЛІНГ, СПОСТЕРІГАЧ, ЖЕРТВА, АГРЕСОР, ПІДЛІТКИ, ЗАЛУЧЕНІСТЬ, САМООЦІНКА, ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ.

Об'єкт дослідження – особистісна сфера та досвід включеності до кібербулінгу підлітків.

Предмет дослідження – емоційно-вольові, комунікативні показники, а також особливості самооцінки та ціннісних орієнтацій підлітків 13-15 років з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

Мета дослідження – вивчення особистісних особливостей підлітків із різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури;
2. Анкета для виявлення досвіду включеності до кібербулінгу;
3. «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла;
4. Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації А. М. Прихожан;
5. Ціннісний опитувальник Ш. Шварца;
6. Опитувальник агресивності Басса-Дарки;
7. Тест шкільної тривожності Філіпса;
8. Математико-статистичні методи обробки даних.

Висновки: Виявлено, що ініціатори кібертравлі відрізняються від респондентів без досвіду КБ меншою емоційною стійкістю, нижчим рівнем самоконтролю. Подібність між «агресорами» та «жертвами» спостерігається у такій якості як дратівливість у спілкуванні, виражена порівняно в респондентів без досвіду КБ. Проте «агресори» легковажніші, менш орієнтовані на соціальні норми, ніж «жертви».

ABSTRACT

Diploma thesis: 86 p., 17 tab., 3 p., 6 appx., 32 sources.

Key words: CYBERBULLYING, OBSERVER, VICTIM, AGGRESSOR, ADOLESCENTS, INVOLVEMENT, SELF-ASSESSMENT, VALUE ORIENTATIONS.

The object of the research is personal sphere and experience of involvement in cyberbullying of teenagers.

The subject of the research is emotional and volitional, communicative indicators, as well as the peculiarities of self-esteem and value orientations of adolescents aged 13-15 with different experience in situations of cyberbullying.

The purpose of the research is a study of personal characteristics of adolescents with different experience in cyberbullying situations.

Methods of research:

1. Theoretical analysis of scientific literature;
2. Questionnaire for identifying the experience of involvement in cyberbullying;
3. «Multifactorial Personal Questionnaire» by R. Cattell;
4. Dembo-Rubinstein self-assessment research method in modification A. M. Prikhozhan;
5. S. Schwartz's value questionnaire;
6. Bacca-Darca Aggression Questionnaire;
7. The test of Philip's school anxiety;
8. Mathematical and statistical methods of data processing.

Conclusions: It was found that the initiators of cyberbullying differ from respondents without the experience of CB less emotional stability, lower levels of self-control. The similarity between «aggressors» and «victims» is observed in such a quality as irritability in communication, expressed compared to respondents without experience of the CB. However, «aggressors» are more reckless, less focused on social norms than «victims». It was found that the initiators of cyberbullying differ from respondents without the experience of CB.

РЕФЕРАТ

Дипломная работа: 86 с., 17 табл., 3 рис., 6 прил., 32 источников.

Ключевые слова: КИБЕРБУЛИНГ, НАБЛЮДАТЕЛЬ, ЖЕРТВА, АГРЕССОР, ПОДРОСТКИ, ВОВЛЕЧЕННОСТЬ, САМООЦЕНКА, ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ.

Объект исследования – личностная сфера и доказательство вовлеченности в кибербулинг подростков.

Предмет исследования – эмоционально-волевые, коммуникативные показатели, а также особенности оценки и ценностные ориентации подростков 13-15 лет с различным опытом в ситуациях кибербулинга.

Цель исследования – изучение личностных особенностей подростков с разным опытом в ситуациях кибербулинга.

Методы исследования:

1. Теоретический анализ научной литературы;
2. Анкета для выявления опыта включенности в кибербулинг;
3. «Многофакторный личностный опросник» Р. Кеттелла;
4. Методика исследования самооценки Дембо-Рубинштейна в модификации А. М. Прихожан;
5. Ценностный опросник Ш. Шварца;
6. Опросник агрессивности Басса-Дарки;
7. Тест школьной тревожности Филиппа;
8. Математико-статистические методы обработки данных.

Выводы: Установлено, что инициаторы кибертравли отличаются от респондентов без опыта КБ меньшей эмоциональной стойкостью, более низким уровнем самоконтроля. Сходство между «агрессорами» и «жертвами» наблюдается в таком качестве, как раздражительность в общении, выраженная сравнительно у респондентов без опыта КБ. Однако «агрессоры» более легкомысленны, менее ориентированы на социальные нормы, чем «жертвы».

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КІБЕРБУЛІНГУ	6
1.1 Особливості девіантної поведінки у підлітковому віці	6
1.2 Клініко-психологічні аспекти кібербулінгу в підлітковому віці	11
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	27
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
2.1 Характеристика вибірки	29
2.2 Характеристика методів дослідження	29
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ	38
3.1 Результати вивчення досвіду підлітків у ситуаціях кібербулінгу	38
3.2 Результати порівняльного аналізу	52
3.3 Результати кореляційного аналізу особистісних особливостей та показників досвіду включеності до кібербулінгу	64
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження: в даний час проблема кібербулінгу є однією з найбільш актуальних в Україні і в усьому світі. Під кібербулінгом розуміється сукупність умисних дій з використанням електронних форм контакту з метою заподіяння шкоди та заподіяння дискомфорту жертві. За даними зарубіжних авторів, 20-40% підлітків повідомляють про те, що вони піддаються кібертравлі [7]. У Україні немає чітких даних про поширеність цього феномену, показники варіюються від 6 до 62% [6].

Кібербулінг може мати настільки ж серйозні наслідки для особистісного розвитку та соціальної адаптації підлітків, як і традиційний булінг. Дослідники описують негативні наслідки онлайн-травлі у вигляді підвищеної тривоги, депресивного фону настрою, озлобленості, панічних атак, суїцидальних думок та спроб, а також несприятливих змін самооцінки та світосприйняття загалом [3, 7]. Ті підлітки, які піддалися кібербулінгу, страждають від відчуття небезпеки в школі, що провокує їх на пропуск занять і носіння зброї у навчальному закладі, що підвищує ризик небезпечних соціальних наслідків [25].

Зазначається також, що онлайн-агресія призводить до психосоматичних проблем: від головного болю та проблем зі сном до ризику виникнення психічних розладів. Віктимізація призводить до зміни поведінки в мережі, так, учасники кібертравлі стають обережнішими і обмежують спілкування в Інтернеті [7].

При цьому кібербулінг розглядається як фактор погіршення психологічного самопочуття та утруднень соціальної адаптації не тільки для «жертв», а й для осіб, які самі ініціюють кібербулінг («агресорів»), і тих, хто лише спостерігає за цькуванням інших («спостерігачі») [3].

У літературі представлені фактори ризику «кібертравлі» підлітків [7, 8], дані щодо поширеності досвіду кібербулінгу залежно від віку та статі [7, 30].

Проблема своєрідності особистості учасників кібербулінгу вивчалася щодо самооцінки [3, 6], проявів тривоги [3] та почуття самотності [3, 6], якості соціальної підтримки та відчуття самоефективності [38], здібності до емпатії [3], схильності до агресивної поведінки [3, 24, 25].

Всупереч достатньому обсягу досліджень феномену кібербулінгу в останні роки, багато питань, що стосуються особливостей особистості підлітків, включених до ситуації онлайн-травлі, не мають однозначної відповіді. Залишається не описаним особистісний портрет сучасного підлітка, який має стійкість до КБ: володіє ефективними навичками подолання ситуацій цькування або зовсім уникає такого формату онлайн-комунікації, який допускає цькування. Досі немає чіткого розуміння, за якими особливостями емоційної, вольової, комунікативної сфер, а також самосвідомості та ціннісних орієнтацій відрізняються підлітки, що мають різний досвід включеності до ситуації кібербулінгу.

Об'єкт дослідження – особистісна сфера та досвід включеності до кібербулінгу підлітків.

Предмет дослідження – емоційно-вольові, комунікативні показники, а також особливості самооцінки та ціннісних орієнтацій підлітків 13-15 років з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

Мета дослідження – вивчення особистісних особливостей підлітків із різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

Гіпотези дослідження:

1. Підлітки з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу відрізняються за емоційно-вольовими та комунікативними характеристиками особи.
2. Підлітки, які ініціюють кібертравлю та є її жертвами, відрізняються нижчою самооцінкою в порівнянні з підлітками, не включеними у ситуації кібербулінгу.

3. Існують специфічні особливості ціннісних орієнтацій у підлітків з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу.

Відповідно до даної мети були поставлені наступні завдання:

6. Вивчити досвід включеності до кібербулінгу підлітків;
7. Провести порівняльний аналіз емоційно-вольових та комунікативних характеристик підлітків з різним досвідом кібербулінгу;
8. Провести порівняльний аналіз особливостей самооцінки;
9. Провести порівняльний аналіз особливостей ціннісних орієнтацій;
10. Вивчити кореляційні зв'язки показників досвіду при зіткненні з ситуаціями кібербулінгу та особистісними характеристиками.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури;
2. Анкета для виявлення досвіду включеності до кібербулінгу;
3. «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла;
4. Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації А. М. Прихожан;
5. Ціннісний опитувальник Ш. Шварца;
6. Опитувальник агресивності Басса-Дарки;
7. Тест шкільної тривожності Філіпса;
8. Математико-статистичні методи обробки даних.

Дослідження проводилося в Харківському науковому ліцеї-інтернаті «Обдарованість». Інтернат є тимчасовим місцем проживання для іногородніх учнів лише у навчальний час. У даному освітньому закладі представлені три відділення, що характеризуються ухилом відповідних предметів: природничо, фізико-математичне та універсальне. Навчання доступне починаючи з 8 класу. У дослідженні взяли участь 105 підлітків віком від 13 до 15 років. З них 68 дівчаток та 37 хлопчиків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ КІБЕРБУЛІНГУ

1.1 Особливості девіантної поведінки у підлітковому віці

У сучасній психології під девіантною поведінкою розуміється сукупність дій, що суперечать нормам, прийнятим у суспільстві [1, 2, 8, 11, 19, 23]. При цьому під соціальною нормою розуміється сукупність вимог та очікувань, які пред'являє соціальна спільність (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регулювання діяльності та відносин [12, 22, 23]. Порушення соціально прийнятих норм завдають збитки не лише самим людям, а й суспільному добробуту та оточенню.

Змановська О. В. виділяє такі форми девіантної поведінки, спираючись на вигляд норми, що порушується, і негативні наслідки відхиляються:

- антисоціальне (зовнішньодеструктивне) – порушує правові норми, що загрожують оточуючим людям та соціальному порядку;
- асоціальне (зміщено-деструктивне) – що ухиляється від виконання моральних норм, загрозові міжособистісні відносини;
- дисоціальне (аутодеструктивне) – що відхиляється від медичних та психологічних норм, що загрожує самій особистості [11].

Менделевич В. Д. як окрему форму девіантної поведінки виділяє також патохарактерологічний та психопатологічний типи, а також тип, обумовлений гіперздатністю людини. Патохарактерологічний тип передбачає поведінку, обумовлену змінами характеру, сформованими під час виховання. Психопатологічний тип представлений психопатологічними симптомами та синдромами, які є проявами психічних розладів. Обумовлений гіперздатністю тип передбачає поведінку, пов'язану з проявами спеціальних здібностей (обдарованість, талант, геніальність).

У вітчизняній клінічній психології прийнято виділяти патологічні та непатологічні форми девіантної поведінки. При розмежуваннях патологічних форм девіантної поведінки від непатологічних В. В. Ковальов спирається на

наявність в анамнезі патохарактерологічного синдрому, – відхиляється за межами звичного середовища, поєднання різних дій девіантного характеру з невротичними проявами [16].

Патологічні форми поведінки, що відхиляється, співвідносяться з розладами поведінки (F-91) з Міжнародної класифікації хвороб (МКБ-10, 1994). До цієї рубрики входять:

- F-91.0 – розлади поведінки, що обмежуються сімейним оточенням;
- F-91.1 – несоціалізований розлад поведінки;
- F-91.2 – соціалізований розлад поведінки;
- F-91.3 – опозиційно-викликаюча поведінка.

Патологічні девіації у поведінці можуть також супроводжуватися емоційними порушеннями (F-92 – змішані розлади поведінки та емоцій), наприклад, депресією (F-92.0 – депресивний розлад поведінки).

Широка поширеність девіацій поведінки у підлітковому віці підкреслює актуальність проблеми профілактики та психологічної допомоги [32].

Однією з провідних властивостей девіантної поведінки є її деструктивність (заподіяння шкоди, руйнування), яка, у свою чергу, породжується агресією, спрямованою на інших чи на себе. Агресивне поведінка (дії, що спонукаються агресією та агресивністю), включає:

- ворожу установку – сприйняття особистістю реальною чи уявною загрози з боку ситуації або інших людей (ідеї, фантазії, недовіра, підозрілість);
- агресивні емоції: гнів, образа, ненависть;
- агресивні дії та насильство.

Агресія характеризується спрямованістю, формами прояву, інтенсивністю. Метою агресії може бути заподіяння шкоди жертві або реалізація за її допомогою інших умислів. У зв'язку з цим описують два Основні види агресії: ворожу та інструментальну [12].

Існує кілька форм агресії: пряма-непряма; вербальна- фізична; конкретна-символічна (застосування фізичної сили- використання жестів). Навмисне заподіяння шкоди одним і тим самим підлітків чи групою іншому підлітку, який у даній ситуації виявляється нездатним себе захистити і позбавлений її можливості покинути, називається булінгом [6, 19].

Причини виникнення девіантної поведінки різняться залежно від форми. Вони можуть бути пов'язані з умовами виховання, особливостями фізичного розвитку та соціального середовища. Витоки проблем можуть лежати у пошуку визнання, відсутності уваги з боку родичів та друзів, зняття напруги за допомогою різних речовин чи прагненням змінити «статус-кво» [24]. Переживання невдоволення собою, нездатність контролювати та регулювати власні емоційні стани визначають девіантні прояви в поведінці [23].

Підлітковий вік – період життя людини від дитинства до юності традиційної віково-психологічної періодизації (від 11-12 до 14-15) років) [5]. Для підліткового віку характерна яскраво виражена потреба у самоствердженні. Відбувається соціальна переорієнтація особи, яка виявляється у появі «комплексу дорослості» [28].

Поведінка підлітків часто має протестний характер. Це вік суперечливих станів, мотивів, ціннісних орієнтацій та вчинків. Для цього періоду характерна зайва сприйнятливність до чужої думки і як наслідок, підвищена вразливість, нестриманість та бурхливі реакції на різні обставини [4].

На асоціально-агресивну поведінку підлітків, у свою чергу, впливають невпевненість у собі у поєднанні з невисокою самооцінкою, підвищений рівень домагань та напруга при спілкуванні з однолітками, прагнення до нових яскравих емоцій та відчуттів, схильність до наслідування кумирів, нав'язливі форми поведінки, знижені навички безконфліктного спілкування [19].

Вирізняються гендерні відмінності у проявах девіантної поведінки. Підлітки чоловічої статі частіше вирішують проблеми, що виникають за

допомогою агресії, використовуючи пряму та фізичну агресію [15]. В той час як почуття провини за скоєне сильніше відчують підлітки-дівчата і частіше застосовують непрямую, вербальну та аутоагресію [15, 31].

При вивченні вікових особливостей дітей з девіантною поведінкою, було виявлено, що для молодших підлітків характерний високий рівень агресії, ворожість, недовірливість, підозрілість, уразливість, імпульсивність. Для них характерні егоцентричність та нестійкість психічних процесів, і навіть високий рівень особистісної тривожності. У старших підлітків рівень афективних реакцій знижується, підвищується вольовий контроль та вибірковість емоційних реакцій, проте посилюється брехливість, скритність у спілкуванні з оточуючими, їм властивий такий захисний механізм як заперечення [14].

За численними даними, підлітки з девіантними формами поведінки більш схильні до інтернет-залежності, ніж звичайні підлітки [10]. І навпаки, учні, які визначаються як інтернет-залежні, за даними досліджень, схильні до девіантної поведінки [18, 24].

Дослідниками було проаналізовано сторінки у соціальних мережах підлітків із девіантною поведінкою [10]. Зазначається, що вони рідше оновлюють фото профілю і частіше віддають перевагу картинкам, ніж свої власні зображення. Найчастіше вони перебувають у групах вподобаних ними онлайн-ігор і заходять на сторінки «пабліків», де дозволено «флуд» та «флейм». Наголошується, що підлітки з девіантною поведінкою в Інтернеті створюють переважно такий самий асоціальний образ, як і реальному житті.

Ті підлітки, яким важко спілкуватися в Інтернеті зі своїми друзями проводять більше часу в Мережі, взаємодіючи з малознайомими людьми. Там же вони піддаються ескапізму, який потім може трансформуватися в девіантну поведінку, оскільки наявні в них проблеми ніяк не вирішуються при таких взаємодіях в онлайн-просторі, а лише посилюються [18].

В даний час все більшу увагу дослідників привертає проблема кібербулінгу. Вітчизняні та зарубіжні дослідники сходяться на думці, що кібербулінг – це особлива форма девіантної поведінки, та підкреслюють важливість соціально-психологічних та клініко- психологічних досліджень досвіду онлайн-травлі в підлітковому середовищі [1, 8, 29].

У більшості емпіричних досліджень кібербулінг вивчається як непатологічна форма девіантної поведінки підлітків. У таких роботах предметом вивчення стають особливості респондентів без клінічно встановлених психічних розладів. Однак це не знижує гостроти даної соціальної та клініко-психологічної проблеми. Виявляється, що кібербулінг є одним з факторів зростання насильства та суїцидального поведінки серед підлітків.

Автори виділяють загальні риси кібертравлі та інших форм девіантної поведінки: деструктивність, моральне та психологічне насильство, домінування, соціальна байдужість, зневага до загальнолюдських цінностей, постійне відтворення дій, що сприяють закріпленню девіацій, ризик соціальної ізоляції. Різні види кібертравлі мають значні зв'язки переважно зі схильністю школярів до адиктивної поведінки, меншою мірою – до делінквентної поведінки та подолання правил загалом [8].

1.2 Клініко-психологічні аспекти кібербулінгу в підлітковому віці

Інтернет-середовище для підлітків з девіантною поведінкою є простором, де вони можуть підвищити свою самооцінку, втілити в життя різні можливості та самореалізуватися, що в реальному середовищі вони зробити не можуть через обмеження, що накладаються на них, і несхвалення з боку товариства.

За даними досліджень, 98% підлітків та молодих людей у віці 13-24 років щодня проводять час в Інтернеті, переважно у соціальних мережах, онлайн-іграх, відеохостингах. 27% молоді, проводячи час у соціальних мережах протягом 5 годин, у 78% випадках листуються з друзями, а 10% – стежать за новинами [8, 27].

Наявні дані свідчать про те, що молоді люди, які здійснили цькування в Інтернеті, з більшою ймовірністю порушуватимуть правила і схильні до підвищеної агресії [13].

У кількох дослідженнях вказувалося, що як у кіберпросторі, так і в реальному житті, підлітки схильні до девіантної поведінки, ймовірно, матимуть низький рівень соціальної підтримки зі сторони однолітків та (або) низьку успішність у школі.

Досліджуючи кібербулінг та його вплив на формування девіантної поведінки, автори виявили, що кібертравля має пряме відношення до злочинної поведінки та вживання психоактивних речовин [25]. Наводиться таке пояснення такої закономірності. По перше, в онлайн-просторі відчуття віддаленості від об'єкта цькування може заохочувати хуліганів, оскільки вони вважають, що їхні дії не мають прямих безпосередніх наслідків у соціальній взаємодії. У зв'язку з цим повідомлення може бути більш агресивними [17]. По-друге, «емоційний індикатор», присутній у реальних міжособистісних конфліктах, відсутній в онлайн-середовищі, що може призвести до більш

вираженої ворожої та агресивної поведінки [6].

В даний час досить гостро стоїть проблема булінгу серед школярів. Під булінгом розуміється навмисна поведінка нанесення неодноразової шкоди жертві, якій важко захистити себе. Він заснований на дисбалансі влади і може бути визначений як систематичне зловживання нею [2]. В останні роки у зв'язку зі зростаючим інтересом та доступністю соціальних медіа, таких як Instagram, Facebook, Snapchat, Twitter, Tiktok та ін., традиційний булінг переміщується в інтернет-простір. Ця тенденція призвела до формування такого феномена як кібербулінг.

У науковій літературі представлено кілька визначень цього поняття, що, своєю чергою, визначає розбіжності у завданнях досліджень [7].

Так, кібербулінг розуміється як навмисна і неодноразова шкода, заподіяна за допомогою використання комп'ютера, мобільних телефонів та інших електронних пристроїв [6]. В інших визначеннях уточнюються суб'єкти кібертравлі та їх цілі: кібербулінг – це будь-яка поведінка, що здійснюється за допомогою електронних або цифрових засобів масової інформації окремими особами чи групами людей, які неодноразово відправляють ворожі або агресивні повідомлення, призначені для заподіяння шкоди чи заподіяння дискомфорту іншим [8]. Даються також визначення, у яких підкреслюється наявність безпорадності жертви цькування: кібербулінг – агресивні, навмисні, тривалі в часі дії, що здійснюється групою осіб або однією особою з використанням електронних форм контакту та повторюване неодноразово в щодо жертви, якій важко захистити себе [6, 7, 32].

Таким чином, різні визначення кібербулінгу об'єднують вказівку на використання електронних засобів комунікації, навмисність та повторюваність дій, дисбаланс влади суб'єкта та об'єкта цькування.

Крім встановлення суспільних відносин та пошуку інформації соціальні

мережі знижують придушення емоцій (таких як гнів) у підлітків. Також відчуття анонімності та можливість імперсонації підвищують ризик агресивної поведінки та популярність використання даних каналів не лише серед агресорів, а й серед жертв традиційного булінгу, прагнуть помститися кривдникам [5].

За даними зарубіжних дослідників, у середньому приблизно 20-40% підлітків повідомляють те, що вони піддаються кібербулінгу [7]. В Україні ж, 49% дітей віком від 8-17 років стикалися з кібертравлею [27]. Однак, як зазначає О. М. Волкова зі співавторами поширення кібербулінгу серед молоді ще не сформоване та варіюється від 6 до 62%. Україна займає одне з перших місць серед 25 країн за поширеністю інтернет-травлі, поміж яких є такі як Індія, Японія, Китай, Малайзії, Катар, Пакистан, Франція, Польща, Бразилія, Марокко, Іспанія та інші [7].

Дослідження показують, що кібербулінг приносить більше шкоди, ніж традиційне цькування.

Головними рисами і водночас відзнаками кібербулінгу, є:

- анонімність;
- залежність від технологічного досвіду;
- носить скоріше непрямий, аніж особистий характер;
- відсутність у виконавця сприйняття реакції жертви;
- велика варіативність ролі спостерігача: може перебувати разом із жертвою, коли надсилається повідомлення, коли вона його отримує;
- обмежені можливості у виконавця кібербулінгу демонстрації влади над іншими перед спостерігачами, як при традиційному булінгу;
- розширення аудиторії свідків;
- відсутність безпечного уникнення кібербулінгу (оскільки жертві можуть бути надіслані повідомлення на їх мобільний телефон та на веб-сайти, які вони відвідують);

- відсутність нагляду в електронних засобах масової інформації у тому числі правоохоронними органами;
- підвищений рівень тривоги у жертви через неможливість відстежити агресора;
- можливість кібертравлі у будь-який час (на відміну від традиційного булінгу, який має місце зазвичай у шкільний час);
- жертви відмовляються або бояться звертатися за допомогою;
- сприяння зміні ролі жертва-агресор, агресор-жертва [6, 8, 17, 24, 25].

Анонімність може забезпечити відчуття безпеки для виконавців та зменшує страх бути спійманим. Збільшується рівень пережитого страху у жертв, оскільки потенційно будь-хто може бути виконавцем, включаючи друзів чи інших людей, яким вони довіряють. Крім того, анонімність також збільшує рівень розчарування, невпевненості в собі, страху та безсилля. Анонімність зменшує контроль над ситуацією. Це може призвести до посилення почуття безпорадності та вищий ризик депресивних симптомів. Також за анонімності можлива поява ефекту розгальмовування – вседозволеності через відсутність страху покарання [6].

Дослідники наводять кілька можливих причин сприйняття кібербулінгу як небезпечнішого явища, ніж традиційний булінг, незалежно від гласності/анонімності повідомлень. По-перше, онлайн-травля знижує задоволення процесом використання Інтернету та мобільних телефонів, які вважаються сучасними підлітками необхідними для соціального життя. По-друге, підлітки побоюються, що дорослим не вистачає конкретних знань, щоб допомогти їм у випадках кібертравлі, відповідно, повідомлення дорослих може призвести лише до подальших ускладнень. Зрештою, підлітки побоюються обмежень доступу до своїх пристроїв, який можливий у разі розголосу досвіду зіткнення з кібербулінгом [2].

Дослідники зазначають, що проінформованість суспільства про кібербулінг та його наслідки недостатня, що визначає зростання випадків

цього негативного соціального явища. Більшою мірою суспільство поінформовано про традиційний булінг [4].

Кібербулінг може здійснюватися через кілька засобів масової інформації: мобільні дзвінки, SMS-повідомлення, зображення, відеоролики, електронну пошту, миттєві повідомлення, чати, в онлайн-іграх та на веб-сайти. Для використання різних засобів потрібен різний рівень технологічної майстерності. Дослідження показують, що діти з більш багатим технологічним досвідом мають велику схильність до кібертравлі [1].

Дослідниками вивчалася поширеність різних видів кібербулінгу. Виявлено, що кібербулінг через мобільні дзвінки, SMS-повідомлення та повідомлення в соціальних мережах має більше поширення, а через чати та електронну пошту – менше. При цьому кібербулінг, що відбувається у відкритому публічному інтернет-просторі, сприймається як серйозніший і небезпечніший [2].

Інші автори отримали дані про найбільшу поширеність кібербулінгу в соціальній мережі Facebook та на відеохостингу YouTube [4]. SMS-повідомлення та веб-сайти оцінюються як менш небезпечні канали, а повідомлення через електронну пошту та чати – менш дієві [7]. Найбільш дієвими і такими, що призводять до своєї мети, приймаються такі види онлайн-агресії як використання фото та відео.

Зміст повідомлень у КБ може містити: загрозу фізичного насильства, образливий чи ненависний контекст, навішування ярликів (у в тому числі, гомофобію), загрозу смерті, закінчення платонічних відносин, повідомлення сексуального характеру, пред'явлення вимог чи інструкцій, заподіяння шкоди існуючим відносинам, а також ланцюжки загрозливих повідомлень [7].

Виділяють такі види кібербулінгу [3, 17, 25, 30, 31]:

- харрасмент (або домагання, нападки) – обмін негативними повідомленнями між двома чи більше людьми. Більшість досліджень відносять до такого

виду КБ повідомлення з різними формами ворожості, агресією, залякуваннями, образами, сарказмом та ін. Зазвичай у таких текстах використовуються великі літери, щоб показати гнів і крик, надмірні розділові знаки і ненормативна лексика. Неодноразове надсилання цих повідомлень є формою переслідування;

- очорніння – поширення свідомо неправдивих відомостей. Наприклад, при публікації фіктивних історій, неправдивих повідомлень про окремих осіб на сайтах соціальних мереж, особистих веб-сторінках та у різних блогах. При цьому «жертви» не можуть видаляти цієї інформацію, якщо «агресор» створив свій обліковий запис під хибним ім'ям, або не мають доступу до видалення наклепу;
- імперсонація (кетфішинг) – акт введення в оману. Створюється новий обліковий запис, де розміщується інформація від імені «жертви». Є найпростішою формою онлайн-травлі, за якої неможливо простежити, хто опублікував запис, і перевірити, чи точна чи подана інформація;
- фрейпінг – отримання облікового запису іншої людини переслідувачем та розповсюдження з неї небажаного контенту;
- дисинг (нелегальне розміщення інформації) включає обмін бентежною, особистою інформацією про іншу людину в електронній вигляді. Інформація може передаватися через електронні листи, текстові повідомлення, чати або розміщуватися на веб-сторінках, Facebook або блогах;
- виключення та остракізм – видалення або блокування будь-кого з списку друзів, чатів, інтернет-груп або ігрових сайтів;
- кіберсталкінг – умисне переслідування в інтернет-просторі "жертв";
- загрози фізичної розправи – можуть використовуватись загрози завдання як легких, так і тяжких тілесних ушкоджень, вбивства;

- хеппіслепінг – публікація в Інтернеті відео за участю жертви, якому є фізичне насильство або напад, з метою викликати сильніше почуття провини;
- кіберсуїцид – вид кібербулінгу, що недавно з'явився, при якому підлітки домовляються разом покінчити з життям, мотивуючи це тим, що робити це з кимось легше, ніж самотужки;
- гриферство – завдання шкоди в ігровому процесі;
- флеймінг – безцільний обмін повідомленнями, що супроводжується негативними емоціями;
- секстинг – поширення або обмін фото- та відеоматеріалами сексуальний характер;
- тролінг – мовна провокація з метою ескалації комунікативного конфлікту [32]. Фахівці розходяться у думці про зарахування тролінгу до видів кібербулінгу. Одні автори виділяють його як окремий вид онлайн-травлі, інші ж - розглядають як окремий вид агресії в Інтернеті.

При кібербулінгу дитина або підліток може виступати як «жертва», «агресор» або «спостерігач».

«Агресор» навмисно надсилає повідомлення, щоб погрожувати, залякувати, завдавати біль або принижувати іншу людину [3, 6, 8, 17, 24, 25].

«Жертва» піддається нападкам, приниженням, образам чи загрозам в Інтернеті [3, 17, 25, 27, 31].

«Спостерігач» є свідком образливих повідомлень, знущань, погроз на адресу інших у Мережі. Зазвичай «спостерігачі» піддаються сильному впливу з боку однолітків, на них надають значний вплив виконавці КБ [6].

У кіберпросторі однолітки, що спостерігають за кібербулінгом можуть більш-менш активно сприяти його реалізації у разі, якщо передають секрети, порушуючи конфіденційність, або викривають принизливі та бентежні тексти та фотографії. Зі сторони «спостерігачів» також можлива байдужість чи

протидія кібербулінгу у випадку, якщо вони видаляють, блокують або повідомляють про кібератаки [5].

Більше того, виявляючи співчуття, «спостерігачі» можуть стати захисниками, яких бачать інші: підлітки втручаються, якщо вони вважають, що знущання завдають значного шкоду «жертві». У свою чергу оцінка «спостерігачем» кібербулінгу на адресу інших як «нешкідливого» може бути пов'язана зі схильністю до агресивної поведінки [9].

Будучи учасниками кібербулінгу, «жертви», «агресори» та «спостерігачі» можуть змінювати ролі [5]. Так, «жертви» можуть згодом стати ініціаторами цькування, і, навпаки, «агресор» стає «жертвою». Крім того, «спостерігачі» також можуть стати кривдниками або «жертвами», якщо захочуть приєднатися до цих груп [6].

В силу особливої соціальної значущості та ризику несприятливих клініко-психологічних наслідків кібербулінгу дослідники акцентують увагу на факторах схильності до цього досвіду. Описано фактори схильності як до ролі «агресора», так і до позиції «жертви» кібертравлі.

Визначено, що ризик стати «жертвою» кібербулінгу підвищується з збільшенням частоти досвіду задирання інших. Іншими факторами ризику називаються онлайн-контакти з незнайомими людьми та використання веб-сайтів. При цьому такі індивідуальні характеристики, як зайва вага або худорлявість, занадто високий і низький зріст не є факторами ризику стати «жертвою» [9].

Наведено дані про статево-вікові особливості дітей як фактор ризику певних ролей у КБ. Так, найчастіше онлайн-травля зустрічається в восьмому класі (12,9%) та загалом у підлітковому віці. Підлітки старше 15 років найчастіше були агресорами, порівняно з 10-14-річними. Опубліковано також дані про віктимізацію учнів 2-4 класів [7]. Виявлено дані, що не узгоджуються

з перерахованим вище дослідженням, стверджують, що вік не є фактором схильності до кібертравлі [11].

У літературі представлені суперечливі дані щодо статі як фактора ризику кібербулінгу. Так, частина дослідників вказує, що ймовірність стати «жертвою» не залежить від статі [18], інші автори зазначають незалежність схильності до будь-якої ролі в кібербулінгу від статі [28]. Інші ж дослідники відзначають більш високий ризик стати «жертвою» у дівчат [30], а «агресором» - у хлопчиків [11].

Також як фактором схильності до ролі «жертви» КБ були описані етнічна, культурна приналежність та релігійні переваги [18].

Виявлено зв'язок із показником часу щоденного використання Інтернет. Так, у дослідженні Ybarra, M. L., Mitchell, K. J. зазначається, що ті підлітки, хто проводив в Інтернеті три години і більше, в 2,5 рази більше схильні бути не лише «агресором», а й «жертвою» кібербулінгу.

Рівень доходу сім'ї та академічна успішність учнів не є факторами, що визначають ролі при кібербулінгу: роль виконавця чи «жертви» [5]. Респонденти, батьки яких менш залучені до використання Інтернету, мають більш високі шанси стати «агресорами» [8].

Виявлено різну схильність до ролей у кібертравлі залежно від типу шкіл: учні державних шкіл виявилися більш схильні до ролі «виконавця» та «жертви», ніж школярі з приватних шкіл попри те, що у приватних школах частіше використовувалися комп'ютери. Таким чином, частота використання інформаційних комунікативних технологій виявляється предиктором кібербулінгу для учнів державні школи, але не для приватних навчальних закладів [1].

У деяких роботах показано, що «жертви» одночасно є і виконавцями булінгу в кіберпросторі [5].

Виявлено зв'язок схильності до традиційного булінгу та КБ: підлітки, які стали жертвами булінгу, є жертвами і при онлайн-цькуванні [8, 28]. Деякі діти використовують традиційне задирання у поєднанні з кібербулінгом, щоб максимізувати ефект від агресивної поведінки [7].

Дослідники також намагаються відповісти на питання, чи підвищується рівень віктимізації при кібербулінгу у дітей та підлітків з порушеним розвитком. У низці робіт зазначається, що діти з особливостями розвитку показали рівень віктимізації значно вищий, ніж звичайні однолітки [7]. Виявлено, що діти з особливостями розвитку (наприклад, розладами аутистичного спектру, труднощами навчання) наражаються на особливий ризик при залученні в онлайн-діяльність через зниження здібності критичного мислення та обмежень соціальних контактів. При цьому учні із розладом аутистичного спектру демонструють вищі показники віктимізації порівняно з дітьми з інтелектуальною недостатністю та без порушень у розвитку [6].

Діти з порушеннями розвитку, які стали «жертвами», більшою мірою схильні відчувати самотність і низько оцінювати самоєфективність, порівняно з однолітками, які не піддаються кібербулінгу [6].

Було показано, що діти з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ) мають більш високий ризик стати як «жертвами», так і «виконавцями» і традиційного булінгу, і кібербулінгу. При цьому учні зі СДУГ найчастіше піддаються кібербулінгу через мобільний телефон, ніж їхні однолітки, які не мають даного синдрому [5].

У сучасних дослідженнях наголошується негативна роль явища кібербулінгу для психічного здоров'я залучених до нього учасників. Виявлено серйозніші клініко-психологічні наслідки для «жертв» кібертравлі. Відзначаються негативні емоційні стани: пригнічений стан, панічні атаки, підвищення тривожності, переживання серйозних емоційних травм до суїциду [3, 17].

Демонструється також негативний вплив даного явища на психологічний добробут «агресорів» та «спостерігачів». У «агресорів» відзначаються проблеми із соціальною адаптацією, підвищення ризику переживання самотності, звуження кола спілкування у зв'язку із завищеною самооцінкою, схильності до нарцисизму, агресивності, авторитарності, цинізму. У «спостерігачів» збільшується ризик емоційних розладів, підвищення нервово-психічної напруги та невпевненості в собі [3].

Багато дослідників вказують, що кібертравля провокує суїцидальну поведінку у підлітків [17, 27]. Підлітки-жертви роблять спроби самогубства майже вдвічі частіше, ніж інші групи підлітків [28]. При цьому, за даними ВООЗ, Україна є лідером в кількості підліткових самогубств. Молоді люди, які зазнали традиційного або онлайн-булінгу у ролі «агресора» чи «жертви» мали більше суїцидальних думок і з більшою ймовірністю намагалися покінчити життя самогубством, ніж ті, хто не мав такого досвіду [7].

«Жертви» кібербулінгу, за словами авторів, настільки налякані можливим нападом або заподіянням шкоди, що схильні до пропусків навчальних занять [18]. Зазначається, що школярі, які піддаються кібертравлі, у вісім разів частіше за інших учнів, у тому числі «агресорів» в КБ, носять із собою зброю до школи [28].

Була виявлена кореляція між частотою зіткнення з кібертравлею в ролі «жертви» та прийняттям алкоголю та алкогольною залежністю, наркоманією, пропусками занять у школі, причетністю до вандалізму, крадіжками у магазинах. Дослідники припускають, що почуття самотності та депресія може призвести як «агресорів», так і «жертв» до участі у знущаннях та злочинах [7].

Виявлено, що кібертравля пов'язана з психіатричними та психосоматичними проблемами. Так, наслідками онлайн-булінгу є головні болі, болі в животі, що повторюються, проблеми зі сном, депресія, підвищений

рівень тривоги, соматизація та ворожість. «Жертви» та «агресори-жертви» схильні до ризику психічних розладів [6].

«Жертви», зіткнувшись із агресією в Мережі, можуть відчувати емоції гніву, смутку, занепокоєння, збентеження, плачу, страху та самозвинувачення. Як наслідки згадуються: погіршення концентрації уваги, зниження успішності. Також після онлайн-травлі підлітки стикаються з розчаруванням та недовірою до інших людей, нічними кошмарами та соціальною ізоляцією [3], почуваються більш марними, безсилимими, самотніми [6].

У тих, хто піддається віктимізації і в реальному житті, і в віртуальному, існує більш висока ймовірність спалаху екстремального стресу [8]. Такі випадки характеризуються як «подвійний удар» та викликають цілий ряд проблем: соціальні та поведінкові труднощі, негативну оцінку від однолітків, низьку самооцінку та самотність [7]. Крім того, побоювання за свою безпеку сильніші у випадку КБ, ніж за традиційного знуцання, тому що традиційне цькування відбувається в основному в шкільному середовищі, і жертва, принаймні, почувається в безпеці вдома.

«Жертви» КБ найчастіше використовують емоційно орієнтовані стратегії подолання стресу, який вони відчують в результаті КБ. Вони більш схильні до таких способів подолання як «втеча-уникнення», «пошук соціальної підтримки», «сублімація» [7].

Одним з наслідків кібербулінгу є зміна онлайн комунікації. Підлітки, що піддаються кібербулінгу стають надалі більш обережними у спілкуванні, використанні Інтернету та їх пересуванні у віртуальної реальності. Ці зміни виявляються у створенні когнітивного патерну для ідентифікації «агресорів». «Жертви» можуть повністю відмовитися від можливості спілкування в Інтернеті або жорстко обмежити його після знуцань [7].

Предметом низки досліджень останнього десятиліття стали деякі особистісні особливості підлітків, включені у ситуації кібербулінгу. Наведено

дані щодо самооцінки, ціннісних орієнтацій, особливостей спілкування та поведінки, проявам деяких рис характеру, соціально-емоційним аспектам.

За даними вітчизняних та зарубіжних досліджень, підлітки, що піддаються інтернет-травлі, є вразливими щодо стресових ситуацій, мають поведінкові та емоційні проблеми.

За численними даними, «жертви» та «жертви-агресори» мають тенденцію до низької самооцінки [3, 6, 19, 31]. «Агресорам», які не мають досвіду «жертви», властива завищена самооцінка [3, 31]. На зміну самооцінки може вплинути такий вигляд кібербулінгу як виняток та остракізм. Підлітки, які зазнали цього впливу, повідомляли про зниження самооцінки та оцінки значимості життя на фоні погіршення настрою [6].

Зазначається, що підлітки, з яких знущалися в Мережі, відрізняються підвищеною тривожністю. «Агресори» так само почуваються самотнішими [5]. Страх стати жертвою, почуття безпорадності демотивують «спостерігачів» втручатися [3].

Багато авторів щодо учасників кібертравлі звертають увагу на особливості соціального оточення, що сприяє задоволенню психологічних потреб та віри в ефективність своїх дій. Так, «жертви» онлайн-знущань відчують самоефективність, нижчі рівні добробуту, ніж ті, хто не постраждав, а також меншу соціальну підтримку, як і діти, не залучені до КБ [3]. Підлітки відчують подібні почуття після розповсюдження фото/відео в Мережі [5]. «Спостерігачі», що характеризуються високим рівнем соціальної підтримки з боку значущої людини та високим сприйняттям самоефективності, виявляють активну позицію, надаючи допомогу кібержертвам, а ті, у кого низькі показники за даними характеристиками вважають, що не здатні допомогти «жертвам» [25].

З іншого боку, чим нижча соціальна підтримка у підлітка, тим нижчий рівень самоефективності; чим самотнішими вони почуваються і рідше

відчувають почуття добробуту, тим більше вони схильні брати участь у КБ і бути жорстокішими [5].

Ціла низка досліджень була присвячена вивченню здатності до емпатії та соціальних навичок у підлітків з різним досвідом кібербулінгу. Виявлено, що підлітки, що піддаються кібертравлі, мають вищий рівень емпатії, але при цьому найбільш незадовільні соціальні відносини в порівнянні з «агресорами», «жертвами-агресорами», жертвами та агресорами з традиційного булінгу та не залученими до онлайн-травлі [12]. Показано, що здатність до емпатії та успішна соціальна ідентифікація можуть збільшити ймовірність втручання та протидії кібербулінгу у «спостерігача». «Спостерігачі», які ідентифікують себе з «жертвою», мають вищий рівень емпатії проти тих, хто ідентифікується «агресором». Агресори ж характеризуються низьким рівнем емпатії, співпраці, нестачею соціальних навичок [3].

Оскільки однією з властивостей онлайн-травлі є деструктивність, що породжується агресією, вітчизняні та зарубіжні дослідники вивчають значні її особливості в учасників кібербулінгу. Так, підлітки з високим рівнем включеності до ситуації КБ демонструють вищий рівень ворожості та вербальної агресії. У підлітків із низьким рівнем включеності – переважають термінальні цінності: сфера сімейного життя та прагнення до досягнень [25].

Високий рівень імпульсивності, агресивного ставлення до соціального оточення та прагнення домінування у хлопчиків-підлітків сприяє більш активному прояву агресивних реакцій у Інтернет, включаючи всі види КБ. Високий рівень імпульсивності у дівчаток сприяє поширенню образливих повідомлень, публікації персональної інформації про когось та прагнення зняти на відео сцену бійки. Чим агресивніші дівчата та юнаки ставляться до соціального оточення та більше прагнуть домінування, тим частіше вони стикаються з онлайн- цькуванням [1].

Дані про рівень агресивності у підлітків з різною рольовою поведінкою в кібербулінгу досить суперечливі. Так, Мішина зазначає, що у «жертв» та «агресорів» є приблизно однаковий рівень агресії [24]. Інші автори приписують агресивну поведінку та підвищену імпульсивність лише «агресорам» [3, 32]. Також акцентується увага на схильності до самоушкоджуючої, саморуйнівної та залежної поведінки у підлітків, які ініціюють цькування [4].

Зазначається, що підлітки, що піддаються цькуванню, характеризуються більш вираженою тенденцією до гіперсоціальної поведінки, часто ініціюючи агресивні дії стосовно себе, демонструючи віктимну поведінку, яка передбачає провокацію агресора, ініціювання конфліктних ситуацій, прояв уразливості та вразливості [4].

Ряд дослідників, вивчаючи емоційно-особистісні та комунікативні особливості «жертв» та «агресорів», виявили подібні риси підлітків обох груп. Так, для них характерні схильність до переживання розчарування, апатії, депресії, гніву, а також низька самооцінка, проблеми соціальної адаптації чи соціальна ізоляція. Крім того, підлітки-жертви та підлітки-агресори повідомляли, що відчували себе менш захищеними у шкільному середовищі, мали нижчу впевненість у собі і велику схильність до суїцидальних думок, порівняно з підлітками, не залученими до кібербулінгу [5]. Подібність між «агресорами» та «жертвами» було виявлено не лише для нормотипних підлітків, а й для дітей із особливостями розвитку. Результати показали нижчі академічні досягнення, нижчу самооцінку та високу тривожність, в обох групах дітей із порушеннями розвитку [5].

В окремих дослідженнях представлені особистісні особливості, характерні лише для однієї групи підлітків з досвідом КБ. Так, «агресорам» більшою мірою притаманні максималізм, соціальний песимізм, високий антисуїцидальний фактор [20], демонстративність, бажання бути в центрі загальної уваги, самовпевненість, бажання бути лідерами групи [3, 32]. У

«агресорів» дослідники відзначають більше низький рівень самоконтролю в порівнянні з підлітками, які не стикаються з КБ [4, 12]. Для підлітків, які ініціюють цькування, характерні високий ризик розладів поведінки, гіперактивність, схильність до куріння, вживання алкоголю та психоактивних речовин, низький рівень просоціальної поведінки. Відсутність чіткого батьківського контролю була предиктором у збільшенні ймовірності схильності до агресивної поведінки в Інтернеті [12].

Дослідження, що описують характеристики «жертв» кібербулінгу, свідчать про низький соціальний статус у їхній віковій групі, низький рівні соціальної інтеграції, поведінкових проблем у школі та проблемних відносинах з батьками та вчителями [6]. Також було виявлено, що підлітки, які зазнавали цькування, найчастіше були з неповних сімей.

Підвищена соціальна тривожність серед «жертв» неодноразово описується у дослідженнях [18]. У порівнянні з дітьми, які не беруть участь у знущаннях, підлітки, які одночасно є «жертвами» та «агресорами», гостріше реагують на стресові ситуації, висловлюючи емоції агресії чи роздратування.

Предметом низки досліджень стали особистісні особливості підлітків, які не брали участь в онлайн-травлі у будь-якій ролі. Зазначається, що порівняно з іншими учасниками КБ вони мають більш адаптивні психосоціальні та емоційні профілі. Підлітки без досвіду КБ мають нижчі показники психопатичних характеристик («черствість-безпристрасність» та «імпульсивність-безвідповідальність») та ефекту розгальмовування в Мережі. Вони мають більш високий рівень соціально адаптованості [5]. Їх характерні використання захисних способів поведінки, дозволяють уникати небезпечних ситуацій; в них знижена мотивація досягнення та спонтанність, прагнення дотримання норм і правил, стабільність установок, прагнень та цілей [4].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Кібербулінг визнається особливою формою девіантної поведінки. Вирізняють такі загальні риси кібертравлі та інших форм поведінкових девіацій: деструктивність, домінування, моральне та психологічне насильство, соціальна байдужість, нехтування загальнолюдськими цінностями, постійне відтворення дій, що сприяють закріпленню девіацій, ризик соціальної ізоляції.
2. Під кібербулінгом розуміється сукупність навмисних дій з використанням електронних форм контакту з метою нанесення шкоди та заподіяння дискомфорту жертві. Відзначається різноманіття видів та каналів кібертравлі. Виділяють три основні ролі учасників кібербулінгу: «агресор» – особа, що ініціює та реалізує кібербулінг, «спостерігач» - є свідком кібертравлі на адресу інших, «жертва» - піддається кібербулінгу.
3. Виявлено деякі фактори схильності дітей до включеності до кібербулінгу. Ризик стати жертвою КБ підвищують: ширші онлайн-контакти з незнайомими та використання веб-сайтів, збільшення часу щоденного використання Інтернету, обсяг використання інформаційних технологій у школі, схильність до традиційного булінгу, порушений психічний розвиток. Імовірність включення в кібербулінг у ролі «агресора» вище у підлітків, які мають досвід «жертви» кібертравлі, що широко використовують інформаційні технології в школі та щодня довго використовують Інтернет, що мають батьків, активно залучених до використання Інтернету. Дані щодо статті як фактор схильності до кібербулінгу залишаються суперечливими.
4. Кібербулінг надає негативний вплив на психічне здоров'я та особистісний розвиток сучасних підлітків. У дослідженнях продемонстровано факти підвищення тривожності, депресивності, апатії, негативних змін щодо себе та світосприйняття загалом у підлітків-жертв кібертравлі. Включеність у ситуації кібербулінгу розглядається як фактор погіршення психологічного

самопочуття та труднощів соціальної адаптації у підлітків «агресорів» та «спостерігачів».

5. Особистісні особливості підлітків, залучених у ситуації кібербулінгу, стали предметом низки досліджень. Представлені особливості самооцінки, здатності до емпатії, соціальних навичок, проявів агресивності та тривожності. Незважаючи на значну кількість робіт, багато даних щодо особливостей особистості учасників кібербулінгу залишаються суперечливими. Недостатньо вивчені емоційно-вольові та комунікативні особливості, ціннісні орієнтації підлітків, які включаються до ситуації кібербулінгу в різних ролях («жертв», «агресорів», «спостерігачів»).

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика вибірки

Дослідження проводилося в Харківському науковому ліцеї-інтернаті «Обдарованість». Інтернат є тимчасовим місцем проживання для іногородніх учнів лише у навчальний час. У даному освітньому закладі представлені три відділення, що характеризуються ухилом відповідних предметів: природничо, фізико-математичне та універсальне. Навчання доступне, починаючи з 8 класу. У дослідженні взяли участь 105 підлітків віком від 13 до 15 років. З них 68 дівчаток та 37 хлопчиків.

2.2 Характеристика методів дослідження

Для вирішення завдань, було обрано такі діагностичні методики:

1. Анкета для виявлення досвіду включеності до кібербулінгу (Додаток А)

Для вивчення досвіду включеності в ситуації кібербулінгу у підлітків було використано оригінальну анкету.

Ця анкета була створена на основі аналітичного огляду літератури з проблеми кібербулінгу в підлітковому середовищі та опитувальника J. Patchin, S.Hinduja «Cyberbullying and Online Aggression Survey», який виявляє досвід КБ у ролі «жертви», «агресора» та «спостерігача» [6]. Опитувальник був створений у 2002 року і постійно оновлюється. Ми ґрунтувалися на версії 2018 року. При створенні опитувальників деякі вітчизняні автори також брали за основу інструмент [6].

Анкета складається з п'яти блоків:

- перший блок – загальні питання про досвід КБ у ролі «спостерігача», «жертви», «агресора» та самопочуття після зіткнення з ситуаціями КБ;

- другий блок – питання на виявлення видів КБ, яким піддавалася «жертва» (пропонувалися лише тим підліткам, які повідомили про досвід «жертви» у першому блоці питань);
- третій блок – питання оцінки каналів, якими «жертва» піддавалася знущанням (пропонувалися лише «жертвам»);
- четвертий блок – питання на виявлення видів КБ, які робили «агресори» (пропонувалися лише підліткам, які повідомили про досвід «агресора» у першому блоці питань);
- п'ятий блок – питання на оцінку каналів, за допомогою яких «агресори» робили цькування (пропонувалися лише «агресорам»).

Для відповідей на запитання пропонувалася 4-бальна шкала за частотою народження явища: 0 – «ніколи», 1 – «одного разу», 2 – «кілька разів», 3 – «багато разів».

2. «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (Додаток Б)

Для дослідження характерологічних характеристик підлітків був використаний юнацький варіант 14-ти факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла. Опитувальник сконструйований з урахуванням теорії рис особистості та принципів факторного аналізу. Методика була створена у 1970 році. Була нормована у місті Ярославлі на 560 підлітках 13-15 років, причому було встановлено нормативні показники щодо кожного фактору. Методика призначена для вивчення особистості підлітків 12-18 років та складається з 142 питань, на кожне з яких можна вибрати одне з трьох варіантів відповіді. Опитувальник включає 14 незалежних факторів, описують різні властивості особистості:

- А (афектотімія – шизотімія);
- В (високий інтелект – низький інтелект);
- С (ступінь емоційної стійкості);

- D (збудливість – флегматичність);
- E (домінантність – конформність);
- F (легковажність – обережність);
- G (ступінь прийняття моральних норм);
- H (авантюризм – сором'язливість);
- I (сензитивність – реалізм);
- J (обережний індивідуалізм – інтерес до участі у спільних справах);
- Q (самовпевненість – схильність до почуття провини)
- Q2 (самодостатність – соціабельність);
- Q3 (ступінь самоконтролю);
- Q4 (ступінь внутрішньої напруги)

До групи факторів, що характеризують емоційно-вольові особливості особистості, відносяться - C, D, G, I, O, Q3, Q4, до групи факторів, що характеризують комунікативні особливості - A, H, F, E, Q2, J.

Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа. Інтерпретуються низькі та високі значення шкал відповідно до опису факторів автором методики [26]. Аналіз середньогрупових даних по даному опитувальнику проводився з урахуванням середніх значень для хлопчиків та дівчат учнів у 8-11 класах та стінових норм.

3. Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна модифікації А. М. Прихожан (Додаток В)

Для дослідження особливостей самооцінки та рівня домагань підлітків використовувалася «Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації А. М. Прихожан». Методика була створена у 1970 році. Ця методика розрахована на дітей 11-16 років. Проте сам прийом шкалювання самооцінки, запропонований Т. Дембо та пробований С. Я. Рубінштейн, широко використовується у психологічному обстеженні респондентів різного віку.

Давалась інструкція: «Кожна людина оцінює свої здібності, можливості, характер. Умовно цю оцінку можна зобразити у вигляді вертикальної лінії, нижня точка якої вказує на найнижчу оцінку, а верхня - на найвищу. Тут намальовано 7 таких ліній та написано, що з них означає. Оціни себе по кожному з запропонованих тут якостей, сторін особистості та рискою (-) та відзнач кожною лінією цю самооцінку.

Після цього уяви, якою мала б бути ця якість, сторона особистості, щоб ти була задоволена собою, відчувала гордість за себе. Відзнач це на кожній лінії знаком (X)». Таким чином, обстежуваним потрібно оцінити себе зараз (-) і себе ідеального (X) на 7-ми вертикальних лініях, що відповідають шкалам методики, для зручності на кожній із шкал посередині відзначено крапку».

Шкали методики: «Здоровий – хворий», «Хороший характер – поганий характер», «Розумний – дурний», «Здібний – нездатний», «Авторитетний у однолітків - зневажається однолітками», «Гарний – некрасивий», «Упевнений у собі – невпевнений у собі».

Перша шкала «здоровий – хворий» є тренувальною, за допомогою дослідник може перевірити, чи добре підліток зрозумів завдання.

Ця методика була нормована на учнів московських шкіл у кількості 500 випробуваних. Нормативні дані за методикою представлені в таблиці 2.1. Отримані результати порівнюються з відповідними показниками методики від низького до найвищого.

Таблиця 2.1.

Нормативні дані «Методики дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації А. М. Прихожан» [26]

Параметр	Кількісна характеристика (бал)		
	Рівень домагань	Норма	
Низький		Середній	Високий
			Дуже високий

Рівень самооцінки	Менше 60	60-74	75-89	90-100
	Менше 45	45-59	60-74	75-100

4. Ціннісний опитувальник Шварца (Додаток Г)

Для вивчення цінностей особистості підлітків було використано Ціннісний опитувальник Шварца, що складається із двох частин. Опитувальник був розроблений 1922 року Ш. Шварцем. Адаптація проводилася В. М. Олівцевим з 2000-2002 р. на вибірці із 285 осіб. Були встановлені середні показники значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів, а потім рангові значення типів цінностей лише на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів.

Перша його частина («огляд цінностей») спрямована на визначення тих цінностей, які мають особливий вплив на особистість, при цьому не завжди виявляючись у соціальному житті. Респонденту пропонуються 2 списки цінностей, що складаються з 57 елементів у сумі, кожен із яких йому необхідно оцінити за шкалою від -1 до 7 балів за ступенем важливості кожної цінності як керівного принципу життя. У першому списку затвердження стосуються термінальних цінностей, у другому ж – інструментальних цінностей.

Друга частина («Профіль особистості») спрямована на вивчення цінностей на рівні поведінки, що виявляються у соціумі. На цьому етапі наводиться список із 40 описів, які слід оцінити за п'ятибальною шкалою від «дуже схожий на мене» до «зовсім не схожий на мене».

Типи цінностей:

- Влада (Power);
- Досягнення (Achievement);
- Гедонізм (Hedonism);

- Стимуляція (Stimulation);
- Самостійність (Self-Direction);
- Універсалізм (Universalism);
- Доброта (Benevolence);
- Традиція (Tradition);
- Конформність (Conformity);
- Безпека (Security);

Аналіз середньогрупових даних по даному опитувальнику проводився з урахуванням середніх значень для підлітків-учнів 8-11 класів.

5. Опитувальник агресивності Басса-Дарки (Додаток Д)

Для вивчення проявів агресивності у респондентів використали Опитувальник Басса-Дарки. Опитувальник було створено 1957 року А. Бассом та А. Дарки. Стандартизований та адаптований у 2005 році А. А. Хван, Ю. А. Зайцевим та Ю. А. Кузнєцової. Вибірку склали 646 підлітків [24]. У опитувальнику 75 тверджень, підліткам пропонується вибрати ті, які їм більше підходять. Опитувальник має 8 шкал:

- Фізична агресія - застосування фізичної сили проти іншої особи;
- Непряма агресія – спрямована непрямим шляхом;
- Роздратування – готовність проявити негативні почуття навіть за мінімальному збудженні;
- Негативізм - риса поведінки, що проявляється в діапазоні від пасивного опору до активної боротьби проти загальноприйнятих правил, норм та законів;
- Образа – заздрість, ненависть до інших осіб за дійсні та вигадані дії;
- Підозрілість - риса поведінки, що виявляє в діапазоні віднедовіри та обережності по відношенню до людей до переконання в те, що вони планують і завдають шкоди;

- Вербальна агресія – вираження негативних почуттів через форму та зміст словесної відповіді;
- Почуття провини – можливе переконання випробуваного, що він є поганою людиною, а також докори совісті, що відчуються нею.

Загальна агресивність та ворожість визначається за такими формулам:

- Ворожість = Образа + Підозрілість;
- Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

У таблиці 2.2 представлені кількісні показники (бали) для кожної зі шкал.

Таблиця 2.2.

Кількісні показники

	Низький рівень	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень
Вербальна, фізична агресія, негативізм та почуття провини	0-30	31-52	53-74	75-85	86 і більше
Непряма агресія, роздратування, підозрілість та образа	0-14	15-36	37-58	59-69	69 і більше

6. Тест шкільної тривожності Філіпса (Додаток Ж)

Опитувальник шкільної тривожності Філіпса відноситься до стандартизованих психодіагностичних методик та дозволяє оцінити рівень та якість тривожності, пов'язаної зі шкільним середовищем у дітей та підлітків. Даний метод застосовувався та описувався у багатьох наукових роботах [9].

Опитувальник складається з 58 питань і містить такі шкали:

- Загальна тривожність у школі - загальний емоційний стан дитини, пов'язане з різними формами її включення до життя школи;
- Переживання соціального стресу - емоційний стан дитини, на тлі якої розвиваються її соціальні контакти (насамперед - з однолітками);
- Фрустрація потреби у досягненні успіху – несприятливий психологічний фон, що не дозволяє дитині задовольняти свої потреби у успіху, досягненні високого результату тощо;
- Страх самовираження - негативне емоційне переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей;
- Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення та переживання тривоги у ситуаціях перевірки (особливо – публічної) знань, досягнень, можливостей;
- Страх не відповідати очікуванням оточуючих – орієнтація на значимість інших в оцінці своїх результатів, вчинків та думок, тривога з приводу оцінок, що даються оточуючими, очікування негативні оцінки;
- Низька фізіологічна опірність стресу – особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосовність дитини до ситуацій стресогенного характеру, що підвищують ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища;
- Проблеми та страхи у відносинах з вчителями – загальний негативний емоційний фон відносин з дорослими в школі, що знижує успішність навчання дитини [27].

7. Математико-статистичні методи обробки даних:

Порівняльний аналіз незалежних, що сформувалися, груп проводився за допомогою непараметричного критерію U-критерію Манна-Уїтні з використанням поправки Холма-Бонферроні. Порівняння груп за демографічними даними проводилося за допомогою критерію «хі-квадрат» для аналізу таблиць спряженості. Для виявлення кореляцій між

досліджуваними параметрами був використано кореляційний критерій Спірмена.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

3.1 Результати вивчення досвіду підлітків у ситуаціях кібербулінгу

Для оцінки та аналізу досвіду підлітків у ситуаціях кібербулінгу було використано оригінальну анкету. У таблиці 3.1 подано розподіл респондентів за відповідями на перший блок питань (питання про частоту досвіду КБ у ролі «спостерігача», «жертви», «агресора» та самопочуття після зіткнення із ситуаціями КБ).

Таблиця 3.1

Розподіл підлітків за частотою досвіду КБ (N=105)

Характеристика досвіду	Частота зустрічей із ситуаціями КБ				
	Ніколи	Якось	Декілька раз	Багато раз	Усього (людина)
У ролі «спостерігача»	19 (18,1%)	22 (20,9%)	36 (34,3%)	28 (26,7%)	105
У ролі «жертви»	50 (47,6%)	38 (36,2%)	12 (11,4%)	5 (4,8%)	105
Занепокоєння у ролі «жертви»	76 (72,4%)	19 (18%)	7 (6,7%)	3 (2,9%)	105
У ролі «жертви» за останній рік	80 (76,2%)	17 (16,2%)	4 (3,8%)	4 (3,8%)	105
У ролі «агресора»	75 (71,4%)	17 (16,2%)	10 (9,5%)	3 (2,9%)	105
У ролі «агресора» за останній рік	87 (82,8%)	9 (8,6%)	6 (5,7%)	3 (2,9%)	105

Як видно з таблиці, понад 50% підлітків піддавалися ситуаціями кібертравлі хоча б один раз, при цьому за останній рік трохи менше половини дітей зіткнулися з агресією в Мережі, причому майже 30% з них відчували внутрішню напругу після знуцань. «Агресорами» щонайменше кілька разів

були 12,4% дітей, тоді як за останній рік цей показник упав до 8,6%. Ті, хто спостерігає інтернет-травлю, виявилися більш 80% підлітків.

За результатами анкетування було виділено групи:

- «Спостерігачі» – до групи потрапляли респонденти, які повідомили, що спостерігали факт кібербулінгу на адресу інших хоча б один раз.
- «Спостерігачі-жертви» (інакше «жертви») – повідомили, що самі піддавалися кібертравлі хоча б один раз і спостерігали цькування в адресу інших.
- «Спостерігачі-жертви-агресори» (інакше «агресори») – повідомили, що піддавалися кібертравлі, самі брали участь у ній і спостерігали цькування на адресу інших.
- Підлітки без досвіду кібербулінгу – не стикалися з фактом інтернет-травлі в будь-якій ролі (не спостерігали, не піддавалися і не брали участь).

У таблиці 3.2 представлено розподіл респондентів за групами залежно від участі у ситуаціях кібербулінгу. Між цими групами було проведено надалі порівняння з різних особистісних характеристик.

Таблиця 3.2

Розподіл підлітків за роллю у ситуаціях кібербулінгу

Групи характеру досвіду	Абсолютне значення	%
«Спостерігач»	15	14,3%
«Жертва-спостерігач»	39	37,1%
«Жертва-агресор-спостерігач»	40	38,1%
Без досвіду кібербулінгу	11	10,5%

Кількість «жертв-спостерігачів» та «жертв-агресорів-спостерігачів» приблизно однакове, тоді як підлітків, які не стикаються з інтернет-цькуванням, меншість – 10,5%. Не було виявлено жодного «чистого агресора», тобто всі респонденти, які зізналися в ініціюванні кібербулінгу, також згадували, що самі йому піддавалися.

У таблиці 3.3 подано розподіл підлітків, які повідомили, що зазнавали цькування, за згадкою видів та каналів КБ.

Таблиця 3.3

Розподіл підлітків, які мають досвід жертви, за згадкою форм та каналів кібербулінгу (N=39)

Вид та канал кібербулінгу	Частота згадки				
	Ніколи	Якось	Декілька разів	Багато разів	Усього
Хтось написав у Інтернеті грубі або образливі повідомлення про мене	18 (46,2%)	17 (43,5%)	4 (10,3%)	0 (0%)	39
Хтось опублікував у Мережі образливу або образливу фотографію зі мною	36 (92,3%)	3 (7,7%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Хтось опублікував у Інтернеті образливе або образливе відео зі мною	38 (97,4%)	1 (2,6%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Хтось створив про мене образливу або образливу веб- сторінку	38 (97,4%)	1 (2,6%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Хтось в Інтернеті поширив плітки про мене	28 (71,8%)	8 (20,5%)	3 (7,7%)	0 (0%)	39
Хтось погрожував мені в SMS	37 (94,8%)	1 (2,6%)	1 (2,6%)	0 (0%)	39
Хтось погрожував мені в Інтернеті	31 (79,5%)	7 (17,9%)	0 (0%)	1 (2,6%)	39

Продовження Табл. 3.3

Хтось в Інтернеті прикинувся мною і вів себе образливо для мене	32 (82,1%)	6 (15,3%)	1 (2,6%)	0 (0%)	39
Хтось опублікував в Інтернеті на адресу мене грубі та образливі повідомлення про мою національність	39 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Хтось опублікував на адресу мене грубі коментарі або жести сексуального характеру	37 (94,8%)	1 (2,6%)	0 (0%)	1 (2,6%)	39
Хтось опублікував на адресу мене образливі повідомлення щодо моєї релігії	39 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Через анонімні чати	36 (92,3%)	3 (7,7%)	0 (0%)	0 (0%)	39
По електронній пошті	39 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Через SMS	38 (97,4%)	1 (2,6%)	0 (0%)	0 (0%)	39
Через мобільний пристрій	35 (89,8%)	2 (5,1%)	2 (5,1%)	0 (0%)	39
У Facebook	39 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	39
У Twitter	37 (94,8%)	1 (2,6%)	1 (2,6%)	0 (0%)	39
В Вконтакті	16 (41,1%)	17 (43,5%)	5 (12,8%)	1 (2,6%)	39
У TikTok	38 (97,4%)	1 (2,6%)	0 (0%)	0 (0%)	39
У Instagram	36 (92,3%)	3 (7,7%)	0 (0%)	0 (0%)	39

Закінчення Табл. 3.3

У Snapchat	39 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	39
На YouTube	38 (97,4%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (2,6%)	39
У чаті масової розрахованої на багато користувачів онлайн-ігри, такий як World of Warcraft, Everquest, Guild Wars, Runescape і т.д.	33 (84,6%)	5 (12,8%)	1 (2,6%)	0 (0%)	39
Граючи в Мережі з Xbox, Playstation, Wii, PSP або аналогічним пристроєм	38 (97,4%)	1 (2,6%)	0 (0%)	0 (0%)	39

Так, найпоширенішими видами кібертравлі у групі «жертв» є грубі або образливі повідомлення (у 54% випадків), поширення пліток (28%), імперсонація (18%), погрози (21%). При цьому респонденти вказували, що піддавалися таким видам цькування один чи кілька разів. Лише один підліток, віднесений до групи «жертви», повідомив про множинні випадки загроз на його адресу.

Рідкісними для даної вибірки видами цькування слід визнати публікацію образливих фото, відео та створення образливих веб-сторінок. Зовсім не згадувалося як вид цькування образливе повідомлення про національність та релігію. Ймовірно, дані теми не поширені серед сучасних українських підлітків, чи наша вибірка була відносно однорідною за національною та релігійною ознакою. Водночас у зарубіжних публікаціях це питання гостро обговорюється, і цей вид КБ визнається як поширений, а також створюються інструменти оцінки кібертравлі, спровокованої нетерпимістю до культурного та релігійного розмаїття [8].

Найчастіше респонденти зазнавали цькування через соціальну мережу Вконтакті. На неї як канал цькування вказали 60% «жертв». Кожна десята «жертва» переживала булінг на свою адресу через мобільний пристрій. Ризик піддатися цькуванню досить високий і через чати масових розрахованих на багато користувачів ігор – 16% підлітків-жертв згадали цей канал. У водночас електронна пошта, Snapchat, Facebook не згадувалась як канали КБ. Можливо, це пов'язано з нерозповсюдженістю даних соціальних медіа серед українських підлітків 13–15 років. Ці результати узгоджуються з даним у ряді робіт [1, 6], проте в інших дослідженнях соціальна мережа Facebook вважається сприятливим для кібертравлі [21, 24]. Найбільш поширеними каналами кібербулінгу у вітчизняних дослідженнях визнаються Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, Вконтакте [21, 24].

У таблиці 3.4 подано розподіл «агресорів» за згадкою видів та каналів інтернет-травлі.

Таблиця 3.4

Розподіл підлітків, які мають досвід «агресора», згадки видів та каналів кібербулінгу (N=40)

Вид та канал кібербулінгу	Частота згадки				
	Ніколи	Якось	Декілька разів	Багато разів	Усього
Писав(ла) в Мережі грубі або образливі повідомлення про когось	20 (50%)	16 (40%)	3 (7,5%)	1 (2,5%)	40
Публікував(ла) в Мережі образливі або образливі фотографії когось	35 (87,5%)	2 (5%)	2 (5%)	1 (2,5%)	40
Опублікував(а) в Інтернеті образливе або образливе відео	39 (97,5%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40

Продовження Табл. 3.4

Створив(ла) комусь образливу Веб- сторінку	38 (95%)	1 (2,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
Поширював(ла) плітки в Інтернеті	31 (77,5%)	5 (12,5%)	2 (5%)	2 (5%)	40
Погрожував(ла) заподіяти комусь шкоду через SMS	38 (95%)	0 (0%)	1 (2,5%)	1 (2,5%)	40
Погрожував(ла) заподіяти комусь шкоду в Інтернеті	39 (97,5%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
Прикидався(лася) іншою людиною в Інтернеті і поведився(лася) грубо або прикро (як та людина б себе не поводи́ла)	36 (90%)	2 (5%)	0 (0%)	2 (5%)	40
Опублікував(ла) в Інтернеті образу на адресу когось	36 (90%)	1 (2,5%)	1 (2,5%)	2 (5%)	40
Повідомлення на адресу національності					
Публікував(ла) грубі, коментарі або жести про когось, що мають сексуальне значення	38 (95%)	1 (2,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
Публікував(ла) на адресу когось образливі повідомлення щодо його релігії	37 (92,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	2 (5%)	40
Через анонімні чати	38 (95%)	1 (2,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
По електронній пошті	39 (97,5%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
Через SMS	39 (97,5%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40

Через мобільне пристрій	35 (87,5%)	4 (10%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
-------------------------	---------------	---------	--------	----------	----

Закінчення Табл. 3.4

У Facebook	38 (95%)	0 (0%)	0 (0%)	2 (5%)	40
У Twitter	34 (85%)	3 (7,5%)	0 (0%)	3 (7,5%)	40
В Вконтакті	24 (60%)	11 (27,5%)	3 (7,5%)	2 (5%)	40
У TikTok	33 (82,5%)	5 (12,5%)	0 (0%)	2 (5%)	40
У Instagram	31 (77,5%)	6 (15%)	1 (2,5%)	2 (5%)	40
У Snapchat	38 (95%)	1 (2,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
На YouTube	38 (95%)	1 (2,5%)	0 (0%)	1 (2,5%)	40
В чаті масовий розрахованої на багато користувачів онлайн-ігри, такий як Worldof Warcraft, Everquest, Guild Wars, Runescape і т.д.	26 (65%)	3 (7,5%)	7 (17,5%)	4 (10%)	40
Граючи в Мережі з Xbox, Playstation, Wii, PSP або аналогічним пристроєм	38 (95%)	0 (0%)	1 (2,5%)	1 (2,5%)	40

Як видно за таблицею, у групі агресорів згадуються усі види кібербулінгу, але з різною частотою. Найбільш поширеними виявилися образливі та грубі повідомлення в Інтернеті. Так, із респондентів, які зізналися в ініціювання та участі в цькуванні, 40% підлітків хоча б одного разу відправляли такі повідомлення, а 10% робили це кілька разів. На друге місце по зустрічальності – поширення пліток. У цьому зізнається 23% підлітків-агресорів. Досить рідко як вид цькування вибирається публікація образливих фото, відео, створення веб-сторінок, імперсонація, погрози, образа національності та релігії.

Найчастіше використовуваним каналом для агресії в Інтернеті є соціальна мережа Вконтакте, на що вказали 40% тих, хто зізнався в кібертравлі. Друге місце за частотою використання зайняли чати масових розрахованих на багато користувачів онлайн-ігор: про це повідомили 35% підлітків з досвідом ініціації булінгу, при цьому 28% здійснювали булінг в іграх кілька разів. До таких онлайн-ігор у тексті анкети були віднесені World of Warcraft, Everquest, Guild Wars, Runescape. Також варто відзначити, що деякі респонденти додавали в список розраховану на багато користувачів командну гру Dota 2. Рідше як канал цькування використовується Instagram, сервіс TikTok та соціальна мережа Twitter. Найменш поширеним каналом КБ опинилися електронна пошта та SMS-повідомлення.

Отримані дані узгоджуються з описаними у літературі. Зазначається, що соціальні мережі, онлайн-ігри – найпоширеніші канали для онлайн-травлі у зв'язку з великою кількістю проведеного в них часу, а телефонні дзвінки, SMS-повідомлення, анонімні чати, електронна пошта – менш трапляються і ефективні при булінгу [8, 37, 44].

Далі аналізувалося процентне співвідношення підлітків різної статі, з різним складом сім'ї та місцем проживання у навчальний час у групах з різним характером досвіду кібербулінгу. Розподіли представлені в таблиці 3.5-3.8.

Таблиця 3.5

Розподіл підлітків із різним характером досвіду кібербулінгу за статтю

Характер досвіду	Групи підлітків				Усього (N=105)	
	Дівчата (N = 68)		Юнаки (N= 37)			
	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%
«Спостерігач»	13	19,1	2	5,4	15	14,3

Закінчення Табл. 3.5

«Жертва-спостерігач»	27	39,7	12	32,4	39	37,1
«Жертва-агресор-спостерігач»	21	30,9	19	51,4	40	38,1
Без досвіду кібербулінгу	7	10,3	4	10,8	11	10,5

Так, виходячи з даних у таблиці, юнаки (51%) визнавали себе «агресорами» частіше, ніж дівчата (31%). Дівчата (40%) частіше відносили себе до «жертв», ніж юнаки (32%). Підлітків, які не стикаються з цькуванням в Інтернеті, приблизно однакова кількість у групах дівчат та юнаків. Представників чоловічої статі виявилось значно менше серед спостерігачів. У кількох дослідженнях були отримані подібні результати: дівчата частіше піддавалися онлайн-травлі, а юнаки частіше виступали її ініціаторами [30, 31]. Однак більшість авторів стверджує, що схильність до ролей залежить від статі [8, 17, 23, 27].

Таблиця 3.6

Розподіл підлітків із різним характером досвіду кібербулінгу за складом сім'ї

Характер досвіду	Групи підлітків				Усього (N=105)	
	Повна (N=86)		Неповна (N=19)			
	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%
«Спостерігач»	12	14	3	15,8	15	14,3
«Жертва-спостерігач»	31	36	8	42,1	39	37,1
«Жертва-агресор-спостерігач»	32	37,2	8	42,1	40	38,1
Без досвіду кібербулінгу	11	12,8	0	0	11	10,5

Як видно з таблиці 3.6, в обох групах «жертв» незалежно від того, ініціювали вони цькування чи ні, відсоток неповних сімей вищий за порівняно з підлітками, які обирають роль виключно «спостерігачів» і зовсім не стикаються з кібербулінгом. Слід зазначити, що підлітки без досвіду кібербулінгу були лише з повних сімей. Припускаємо, що монобатьківщина може бути фактором, що визначає неблагополуччя соціальних онлайн-контактів, зокрема, які підвищують ризик зазнати кібертравлі. У дослідженні Sourander A. також було виявлено, що «жертви» найчастіше були із неповних сімей. Можливо, у зв'язку з неповним складом сім'ї, підліткам знайома позиція «жертви», тому вони виявляють подібний досвід при використанні Мережі. Висловлена гіпотеза потребує перевірки у подальших дослідженнях.

Таблиця 3.7

Розподіл підлітків із різним характером досвіду кібербулінгу за місцем проживання у навчальний час

Характер досвіду	Групи підлітків				Усього (N=105)	
	Сім'я (N=76)		Інтернат (N=29)			
	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%
«Спостерігач»	13	17,1	2	6,9	15	14,3
«Жертва-спостерігач»	29	38,2	10	34,5	39	37,1
«Жертва-агресор-спостерігач»	28	36,8	12	41,4	40	38,1
Без досвіду кібербулінгу	6	7,9	5	17,2	11	10,5

Згідно з таблицею 3.7, найбільше респондентів у групі «жертв-агресорів» проживали в інтернаті, тоді як «жертви» найчастіше перебували із сім'єю. Підлітки без досвіду кібербулінгу в основному мешкали в інтернаті. Діти, які спостерігають за цькуванням в Інтернеті, здебільшого проживали із сім'єю. Можливо, відірваність від батьків і як слідство, відсутність

батьківського контролю, а також безпосереднє сусідство з однолітками дозволяють підліткам активніше ініціювати кібертравлю. У дослідженні Ybarra, M. L., Mitchell, K. J. відсутність чіткого батьківського нагляду було предиктором у збільшенні ймовірності схильності до агресивної поведінки в Інтернеті.

Таблиця 3.8

Розподіл підлітків із різним характером досвіду кібербулінгу за наявності сиблінгу

Характер досвіду	Групи підлітків				Усього (N=105)	
	є (N=66)		ні (N=39)			
	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%	Абс. зн.	%
«Спостерігач»	11	16,7	4	10,2	15	14,3
«Жертва-спостерігач»	24	36,3	15	38,5	39	37,1
«Жертва-агресор-спостерігач»	20	30,3	20	51,3	40	38,1
Без досвіду кібербулінгу	11	16,7	0	0	11	10,5

Усі респонденти, які не стикалися з КБ, мають братів чи сестер. «Агресорами» частіше виступали ті, хто був єдиною дитиною сім'ї.

«Жертвами» ж були і єдині у сім'ї підлітки, і ті, які мають сиблінга. «Спостерігачами» частіше виявлялися підлітки, які не є єдиними у сім'ї.

У таблиці 3.9 представлені дані порівняльного аналізу показників частоти включення в різні види та канали КБ у групах НЖА, НЖ та Н.

Таблиця 3.9

Порівняльний аналіз показників частоти різних видів та каналів КБ у трьох групах

Твердження	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	4 група (Н)	p-value		
				НЖА- НЖ	НЖА- -Н	НЖ- Н
Зіткнувся із ситуацією знущань у Мережі над кимось	2,15±0,83	1,82±1,05	1,4±0,63	0,000	0,000	0,000
Хтось писав образливі повідомлення про мене	1,13±0,85	0,67±0,66	0,00±0,00	0,015	-	-
Поширювали плітки про мене	0,7±0,88	0,33±0,58	0,00±0,00	0,008	-	-
Погрожували мені в Інтернеті	0,75±0,98	0,26±0,6	0,00±0,00	0,008	-	-
Погрожували у Вконтакті	0,95±0,88	0,77±0,78	0,00±0,00	0,000	-	-
Погрожували у Instagram	0,50±0,78	0,77±0,27	0,00±0,00	0,003	-	-

Група «агресорів-жертв-спостерігачів» частіше стикалася з ситуаціями цькування на адресу інших в Інтернеті, ніж «жертви-спостерігачі» та «спостерігачі». Це може бути пов'язано з наявністю власної участі в кібертравлі. «Агресори» частіше, ніж «жертви», отримують образливі повідомлення, плітки, погрози у Мережі. Підлітки, що тільки піддаються цькуванню, частіше стикаються з нею у додатку Instagram, ніж «жертви-агресори», проте останні частіше, ніж «жертви» стикаються з КБ у Вконтакті. Це може говорити про те, що «жертви-агресори-спостерігачі» були спочатку «жертвами», а потім стали ініціаторами цькування з метою помсти. Така тенденція описується у літературі [42, 51, 83].

У таблиці 3.10 представлений аналіз демографічних даних підлітків з різним досвідом онлайн-травлі за допомогою критерію "хі-квадрат" для аналізу таблиць спряженості.

Таблиця 3.10.

Порівняльний аналіз демографічних даних підлітків з різним досвідом КБ

Твердження	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Без досвіду КБ)	4 група (Н)	p-value
Стать Жін.	21	27	7	13	-
Стать Чол.	19	12	4	2	
Сім'я повна	32	31	11	12	-
Сім'я неповна	8	8	0	3	
Проживання у сім'ї	28	29	6	13	-
Проживання у гуртожитку	12	10	5	2	
Наявність сиблінгу	20	24	11	11	0,018
Відсутність сиблінга	20	15	0	4	

Як видно з таблиці 3.10, не було виявлено значних відмінностей між групами підлітків з різним досвідом участі в кібербулінгу за статтю, місце проживання, складу сім'ї. Проте співвідношення у групах за наявністю сиблінга виявилось дуже різним. За результатами аналізу з'ясовано, що існують значні відмінності між групами підлітків з різним досвідом КБ у тому, чи єдині вони в сім'ї діти чи ні. Так, «жертвами», «спостерігачами» та підлітками без досвіду КБ найчастіше є діти, які мають братів чи сестер, тоді як «агресори» здійснюють онлайн-травлю незалежно від того, чи єдині вони в сім'ї чи ні.

3.2 Результати порівняльного аналізу

Емоційно-вольові та комунікативні характеристики підлітків вивчалися за допомогою опитувальника Кеттелла та опитувальника для оцінки рівня агресивності Басса-Дарки.

У таблиці 3.11 представлені дані порівняльного аналізу особистісних особливостей по опитувальнику Кеттелла. Дано показники факторів, за якими було виявлено значну різницю між групами «жертв-агресорів» (НЖА), «жертв» (НЖ), «спостерігачів» (Н) та підлітків, які не стикаються з онлайн-цькуванням у будь-якій ролі («без досвіду КБ»).

Таблиця 3.11

Значні відмінності показників факторів опитувальника Кеттелла
(N=105)

Чинник	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Н)	4 група («без досвіду КБ»)	p-value		
					НЖА- НЖ	НЖА- - Без досві- ду КБ	НЖА- -Н
З	6,13±2,6	6,28±2,74	6,4±2,35	8,36±1,29	-	0,007	-
О	9,53±3,67	8,54±4,26	8,53±4,81	5,72±2,41	-	0,002	-
Q3	10,41±3,00	12,10±2,65	11,47±4,19	13,82±2,4	0,01	0,001	-
Q4	10,65±3,27	8,82±3,1	7,73±3,15	7,18±2,1	0,0011	0,002	0,005
F	12,4±3,78	10,21±3,32	10,13±4,6	10,36±3,59	0,007	-	-

Були отримані дані, що вказують на відмінності підлітків з різним досвідом у ситуаціях КБ щодо деяких емоційно-вольових якостей особистості: за фактором С («ступінь емоційної стійкості»), О («спокійна самовпевненість – почуття провини»), Q3 («ступінь самоконтролю»), Q4 («ступінь внутрішньої напруги»), а також за фактором F («обережність- легковажність»), що характеризує переважно комунікативні якості.

Так, підлітки, які зазнавали цькування і при цьому самі були її ініціаторами (НЖА), значно відрізняються від респондентів без досвіду КБ з фактором С, тобто меншою емоційною стійкістю, більшою дратівливістю, збудливістю, нетерплячістю, негнучкістю поведінки у стресових ситуаціях. Значні відмінності за фактором вказують на більш виражену схильність «агресорів» (НЖА) до зниженого настрою, тривожності у скрутних ситуаціях, переживання невпевненості у собі та відчуття неприйняття з боку групи в порівнянні з респондентами, які не залучені до КБ.

За фактором Q3 виявлено відмінність «агресорів» (НЖА) як від не мають досвіду КБ, і від «жертв» (НЖ). Отже, підлітки, ті, що піддаються і самі ініціюють цькування, відрізняються слабшим волевим контролем, слабшою орієнтацією на соціальні вимоги, більшою імпульсивністю у поведінці. У той же час за цим фактором не ініціюючі буллінг «жертви» (НЖ) і прості спостерігачі (Н) значимо не відрізняються від не залучених до КБ.

Показник фактора F виявився значно вищим у «агресорів» (НЖА) в порівнянні з «жертвами» (НЖ). Підлітки, які зазнають і самі ініціюють кібертравлю, більш активні, імпульсивні, легковажні та менш обережні у спілкуванні. Можливі такі пояснення виявленого факту. Імпульсивні та легковажні підлітки легко включаються в цькування інших, не замислюючись про наслідки. В той же час такі якості як імпульсивність та легковажність дають їм можливість агресивно захищати себе, чинити опір, якщо цькування направлено на їх адресу.

Було виявлено також значні відмінності за фактором Q4 («ступінь внутрішньої напруги») між «агресорами» (НЖА), з одного боку, і «жертвами» (НЖ), «спостерігачами (Н) і які мають досвід КБ, з іншого. У першій групі показник значно вищий. Підлітки, які займаються цькуванням, мають нижчий поріг внутрішньої напруги. У них швидше, ніж у інших учасників онлайн-контактів, настає фрустрація, що спонукає їх захищатися, зокрема з допомогою знущань з інших.

Таким чином, можна припустити, що емоційна нестійкість, невпевненість у собі, низький поріг фрустрації у поєднанні з низьким самоконтролем, слабкою орієнтацією на соціальні норми та підвищеною імпульсивністю у спілкуванні сприяють такій онлайн-комунікації, в якій людина буде схильна бути одночасно і об'єктом та суб'єктом цькування.

Виявлені особливості можуть продемонструвати наступний клініко-психологічний приклад.

Опис випадку. Владислав (ім'я змінено), 15 років, учень 9 класу хіміко-біологічного спрямування. Має повну сім'ю, молодшого брата. Під час навчального періоду мешкає у гуртожитку.

За результатами анкетування було віднесено до групи «спостерігач-жертва-агресор». Владислав зізнається, що кілька разів стикався з ситуаціями знущань в Інтернеті. Якось зіткнувся із ситуаціями кібербулінгу на свою адресу. Зазначає, що за останній рік про нього кілька разів написали образливі повідомлення, розповсюджували плітки, загрожували, а також публікували на його адресу грубі коментарі та жести сексуального характеру. Дані впливу відбувалися наступними каналами: SMS, через соціальну мережу Вконтакте та при грі з Xbox, Playstation та аналогічними пристроями. Владислав зазначає, що кілька разів сам принижував та ображав інших в Інтернеті, і за останній рік це було декілька разів. Підліток визнає, що здебільшого публікував образливі повідомлення про національність адресата, а також образливі повідомлення щодо релігії. Одного разу він розміщував цей контент у соціальній мережі Вконтакте і кілька разів - в масових розрахованих на багато користувачів онлайн-іграх.

За «Багатофакторним особистісним опитувальником» Кеттелла, Владислав продемонстрував високі показники за факторами: А («шизотімія-афектомія»), В («інтелект»), D («флегматичність-збудливість»), G («ступінь прийняття моральних норм»), H («сором'язливість-авантюризм»), I («Реалізм-

сензитивність»), О («спокійна самовпевненість-почуття провини»); середній показник за фактором F («обережність-легковажність»), низькі показники за факторами С («ступінь емоційної стійкості»), Е («підпорядкованість-домінування»), J («обережний індивідуалізм-інтерес до участі у загальних справах»), Q2 («самодостатність-соціабельність») та Q3 («ступінь самоконтролю»), Q4 («ступінь внутрішньої напруги»).

Таким чином, Владислав, неодноразово вдаючись до знущань у онлайн-просторі через різні канали, і, в той же час, піддаючись цькуванню, характеризується зниженою емоційною стійкістю та слабким самоконтролем, низьким порогом внутрішньої напруги, імпульсивністю. Можна припустити, що такі особисті характеристики визначають схильність Владислава до конфліктної комунікації онлайн, за допомогою якій він стає як жертвою, так і ініціатором цькування. Підліток відрізняється невпевненістю в собі, залежністю настрою та поведінки від загострення чи несхвалення з боку оточуючих. За таких характерологічних рисах активне включення до онлайн-комунікації, у якій «вітається» агресивна поведінка учасників (наприклад, онлайн-ігри), сприяє переживанню образи, агресії, що визначає агресію у відповідь підлітка на адресу кривдників.

Не було виявлено значних відмінностей по жодному з факторів опитувальника Кеттелла між тими підлітками, які не мають досвіду КБ, з одного боку, і «жертвами» (НЖ) та простими «спостерігачами» (Н), з іншого. Досліджувані емоційно-вольові та комунікативні характеристики особистості, таким чином, не є предикторами як віктимної поведінки в онлайн-комунікації, так і факторами, що визначають схильність включатися до ситуації кібербулінгу у ролі простого спостерігача. Потрібні подальші дослідження, які могли б пояснити, чому за рівної доступності контактів онлайн, одних підлітків зовсім не торкається проблема кібербулінгу (без досвіду КБ), інші залучаються до КБ, стаючи об'єктами цькування або спостерігаючи цькування інших.

Дані результати частково узгоджуються з результатами інших дослідників. Так, автори зауважують, що «агресорам» властива імпульсивність [3, 31]. Причому високий рівень імпульсивності у хлопчиків сприяє більш активному прояву онлайн-агресії, а у дівчаток – поширенню образливих повідомлень [4]. Дослідники помічають, що велика дратівливість характерна для «жертв» та «жертв-агресорів» [8]. Слабкий вольовий контроль характерний для агресорів, а високий – для тих, які не стикаються з цькуванням [3, 31].

У таблиці 3.12 представлені результати підлітків з різним досвідом ситуаціях кібербулінгу за опитувальником Басса-Дарки

Таблиця 3.12.

Результати за опитувальником агресивності Басса-Дарки

Чинник	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Без КБ)	4 група (Н)	p-value	
					НЖ- Без досвіду КБ	НЖА Без досвіду КБ
Фізична агресія	3,65±1,8	2,6±1,3	2,5±1,3	2,0±1,1	-	-
Непряма агресія	3,8±1,91	4,2±1,63	1,25±1,9	2,83±2,48	-	-
Роздратування	6,12±2,32	6,08±2,1	1,5±1,3	5,0±3,16	0,001	0,001
Негативізм	2,3±1,4	1,9±1,4	0,5±0,58	1,0±1,55	-	-
Образа	3,82±1,67	2,85±1,86	3,3±2,06	2,67±2,5	-	-
Підозрілість	4,88±2,47	5,23±2,86	4,0±3,16	3,17±2,8	-	-
Вербальна агресія	7,88±2,29	7,46±1,94	5,25±1,9	5,25±1,89	-	-
Почуття провини	5,24±3,07	6,46±1,81	5,75±2,22	5,5±2,5	-	-

Не було виявлено відмінностей між групами підлітків, що вивчаються, за показниками більшості шкал опитувальника Басса-Дарки. Підлітки з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу значно не відрізняються за схильністю до фізичної, вербальної та непрямой агресії, тенденції до негативізму, підозрливості, уразливості та почуття провини.

Було виявлено значні відмінності лише за шкалою «Роздратування». У порівнянні з дітьми, не залученими до ситуації кібербулінгу, та «агресори» (НЖА), і «жертви» (НЖ) характеризуються більшою дратівливістю, під якою автори опитувальника розуміють «готовність висловлювати негативні почуття при найменшому емоційному збудженні».

Зважаючи на те, що респонденти обох груп колись страждали від цькування, ми припускаємо, що саме дратівливість (запальність) в спілкуванні може провокувати однолітків на грубість і знущання на їхню адресу. «Жертви-агресори» відповідають на булінг булінгом. А у підлітків, які не зізнаються в ініціюванні булінгу зараз («жертви»), можна передбачати високий ризик реагувати у майбутньому.

Отримані результати узгоджуються з даними публікації, де наголошується, що велика дратівливість характерна як для «жертв», так і для «жертв-агресорів» [11].

Особливості самооцінки підлітків вивчалися за допомогою методики Дембо-Рубінштейна у модифікації А.М. Прихожан.

У таблиці 3.13 представлені середньогрупові результати респондентів чотирьох груп, зіставлені з нормативними даними.

Результати зіставлення середньогрупових показників самооцінки
($M \pm SD$) з нормативними даними (N=105)

Шкали	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Без досвіду КБ)	4 група (Н)	p-value		
					НЖ А -НЖ	НЖА Без досві ду КБ	Н-Без досві д а КБ
Здоров'я	75,9±22,9 Дуже високий	70,2±25,02 Високий	82,0±17,3 Дуже високий	78,4±22,61 Дуже високий	-	-	-
Характер	54,28±21,7 Середній	74,0±24,4 Високий	85,14±16,2 Дуже високий	66,1±19,88 Високий	0,007	0,002	-
Розум	65,95±23,3 Високий	70,67±20,6 Високий	83,57±16,7 Дуже високий	70,14±27,5 Високий	-	-	-
Здібності	60,8±27,35 Високий	69,9±31,3 Високий	74,1±31,88 Високий	82,86±13,7 Дуже високий	-	-	-
Авторитет у однолітків	55,6±25,58 Середній	57,95±27,7 Середній	79,0±14,72 Дуже високий	58,0±36,66 Середній	-	-	-
Краса	58,9±28,85 Середній	68,4±19,26 Високий	82,57±13,4 Дуже високий	57,43±35,0 Середній	-	-	-
Впевненість в собі	66,26±28,3 Високий	68,9±24,85 Високий	91,14±11,1 Дуже високий	59,9±21,86 Середній	-	-	0,005
Медіана	65,41±18,2 Високий	73,43±20,6 Високий	79,36±14,3 Дуже високий	74,0±22,78 Високий	-	-	-

За показниками більшості шкал методики не було виявлено відмінностей між підлітками із різним досвідом КБ. Групи значно не відрізняються за самооцінкою, здоров'ям, розумом, здібностями, авторитетом у однолітків, красі та середньому значенні самооцінки.

Були виявлені значні відмінності за шкалами «Характер» та «Впевненість в собі». Так, у порівнянні з «жертвами» (НЖ) та дітьми, не залученими до ситуації КБ, «агресори» (НЖА) характеризуються більш низькою оцінкою власного характеру. Можна припустити, що ставлення підлітка до себе як до людини з «важким характером» і далекому від когось ідеалу у взаємодії з іншими сприятиме більш ризикованій та агресивній поведінці в онлайн-комунікації. За допомогою булінгу підліток намагається підвищити самоповагу за рахунок приниження інших. Підлітки ж із вищою оцінкою характеру уникають онлайн-контактів, що допускають булінг («без досвіду КБ»), або, зіткнувшись з цькуванням на свою адресу, не схильні відповідати у тій самій агресивній манері («НЖ»).

У той же час підлітки, які спостерігають за цькуванням у Мережі, нижче оцінюють свою впевненість у собі, ніж діти, які не стикаються з кібертравлею. Припускаємо, що нерішучий, який сумнівається у своїх силах, залежний підліток, включатиметься до онлайн-контактів, у яких є ризик булінгу, але виключно в пасивній позиції – у ролі простого спостерігача.

Згідно з нормативними даними за Прихожан А. М., групи респондентів переважно оцінювали себе високо і дуже високо. Середні Значення зустрічаються набагато рідше, відсутні шкали з низькими значеннями.

Отримані результати лише частково узгоджуються з даними інших дослідників. Так, деякі автори зазначають, що у «агресорів» розвивається підвищена самооцінка, як побічне явище від цькування в Мережі [3]. Однак більшість дослідників приходять до висновку, що «жертви» та «жертви-агресори» характеризуються низькою самооцінкою [3, 6, 19].

Таблиця 3.14

Результати зіставлення середньогрупових показників рівня домагань
($M \pm SD$) з нормативними даними ($N=105$)

Шкали	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Без КБ)	4 група (Н)
Здоров'я	90,51±19,05 Дуже високий	92,95±12,45 Дуже високий	99,71±0,76 Дуже високий	93,71±10,16 Дуже високий
Характер	80,6±22,05 Високий	90,38±14,19 Дуже високий	96,86±6,7 Дуже високий	75,29±21,58 Високий
Розум	86,67±23,4 Високий	95,43±8,18 Дуже високий	99,00±1,91 Дуже високий	89,43±14,5 Високий
Здібності	80,45±26,61 Високий	86,76±22,49 Високий	96,29±8,98 Дуже високий	93,57±9,66 Дуже високий
Авторитет у однолітків	80,00±26,63 Високий	81,90±22,96 Високий	96,71±7,09 Дуже високий	74,29±35,06 Середній
Краса	58,84±28,85 Низький	68,38±19,26 Середній	82,57±13,43 Високий	57,43±35,03 Низький
Впевненість в собі	66,26±28,32 Середній	68,91±24,85 Середній	91,14±11,11 Дуже високий	59,86±21,86 Низький
Медіана	83,64±21,49 Високий	96,05±27,4 Дуже високий	97,57±3,15 Дуже високий	83,14±15,61 Високий

Відсутня значня різниця між групами за рівнем домагань. У більшості підлітків високий і дуже високий рівень домагань за нормативними даними А. М. Прихожан. Низький рівень домагань був виявлено у групи спостерігачів за шкалами «Краса» та «Впевненість в собі». Що означає занижене уявлення про свою зовнішність та свої можливості. Підлітки групи «жертв-агресорів» оцінили себе низько за шкалою «краса», що може пояснити їх участь у кібербулінгу в ролі жертви та подальшу агресивну поведінку.

Завищені показники за рівнем домагань опинилися у групи підлітків, не залучених в онлайн-травлю за всіма шкалами, крім «Краси», «агресорів-спостерігачів-жертв» за шкалою «Здоров'я», у «жертв-спостерігачів» за шкалами «Здоров'я», «Характер», «Розум», а у спостерігачів за шкалами «Здоров'я» та «Здібності». Що говорить про зниження критики та нереалістичності по відношенню до своїх здібностей та можливостей.

Таким чином, загалом, групи «жертв-спостерігачів» та підлітків, які стикаються з онлайн-травлею мають підвищений рівень домагань, однак у літературі вказується, що підвищений рівень домагань властивий скоріше «агресорам» [19].

Ціннісні орієнтації респондентів вивчалися за допомогою опитувальника Ш. Шварц. Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій у чотирьох групах проводився для того, щоб відповісти на запитання, чи визначають особливості мотивації, зокрема ціннісний компонент, схильність до певної ролі у ситуації кібербулінгу. У таблиці представлені результати по опитувальнику у чотирьох групах респондентів.

Таблиця 3.15.

Результати по опитувальнику Ш. Шварца лише на рівні індивідуальних пріоритетів

Чинник	1 група (НЖА)	2 група (НЖ)	3 група (Без КБ)	4 група (Н)	p-value	
					НЖ- Без досвіду КБ	НЖА- Без досвіду КБ
Влада	3,7±1,41 Високий	3,6±1,5 Високий	3,8±1,7 Високий	2,9±1 Високий	-	-
Досягнення	4,65±0,87 Високий	4,18±1,38 Високий	3,85±0,82 Високий	4,33±0,74 Високий	-	-

Закінчення Табл. 3.15

Гедонізм	4,92±0,96 Високий	4,82±1,2 Високий	4,18±0,81 Високий	3,93±0,84 Високий	-	-
Стимуляція	3,71±1,17 Високий	3,58±1,43 Високий	3,83±0,35 Високий	3,83±0,35 Високий	-	-
Самостійність	4,14±0,97 Високий	4,97±0,57 Високий	3,85±0,33 Високий	4,87±0,84 Високий	0,002	-
Універсалізм	4,14±1 Високий	4,7±0,7 Високий	4,0±0,68 Високий	4,8±0,68 Високий	-	-
Доброта	4,13±0,93 Високий	4,75±0,64 Високий	4,1±0,45 Високий	4,65±0,48 Високий	-	-
Традиція	3,73±1,42 Високий	3,96±1,15 Високий	3,63±0,63 Високий	3,63±1,24 Високий	-	-
Конформність	3,84±1,26 Високий	3,89±1,39 Високий	3,30±0,71 Високий	4,07±0,7 Високий	-	-
Безпека	5,3±0,52 Високий	5,18±0,8 Високий	4,48±0,71 Високий	5,33±0,71 Високий	-	-

Як видно з таблиці 3.15, за більшістю шкал опитувальника не було виявлено значних відмінностей між групами, що вивчаються. Була виявлена значна різниця за показником шкали «Самостійність» між «жертвами» і які мають досвід КБ. Підлітки, які повідомили, що страждали від цькування, у порівнянні з дітьми без досвіду КБ більшою мірою націлені на автономію у думках, думці, поведінці. У них більш виражений дослідницький інтерес, що може виявлятися у більш активному пізнанні та сфери онлайн-комунікації. Така активність визначає вищий ризик зіткнутися з кібербулінгом. У підлітків із менш вираженим дослідницьким інтересом та прагненням до автономії, цей ризик нижчий. Незважаючи на відсутність значних відмінностей, варто оцінити як тенденцію більш високі значення шкали «Самостійність» та у двох інших груп респондентів, які стикаються з кібербулінгом: «агресорів» та «спостерігачів».

Не було виявлено статично значних відмінностей між групами з ієрархії ціннісних орієнтацій.

Для оцінки рівня шкільної тривожності, пов'язаної зі шкільним середовищем у підлітків, використовувався Тест шкільної тривожності Філіпса. При порівнянні груп підлітків з різним досвідом кібербулінгу не було виявлено статистично значущих відмінностей між групами учасників кібертравлі за жодним із показників шкільної тривожності.

3.3 Результати кореляційного аналізу особистісних особливостей та показників досвіду включеності до кібербулінгу

Було проведено кореляційний аналіз зв'язків показників досвіду КБ (Частоти зустрічальності різних аспектів КБ), що виявляються за допомогою анкети, і показників особистісних характеристик за опитувальниками Кеттелла, Басса-Дарки, Ш. Шварца та методики Дембо-Рубінштейна у модифікації А.М. Прихожан.

За результатами кореляційного аналізу було отримано значні взаємозв'язки між окремими особистісними характеристиками та показниками частоти народження наступних аспектів КБ: «почуття внутрішньої напруги після булінгу», «зазнавав пліток у Інтернеті», «зазнавав булінгу в онлайн-іграх», «зазнавав булінгу в ВКонтакте», «зазнавав грубих та образливих повідомлень», «сам поширював грубі повідомлення», «сам поширював образи, погрози». Виявлені зв'язки представлені на Рис. 3.1.- 3.3. Аналізу піддавалися зв'язки, виявлені на рівні $p \leq 0,01$).

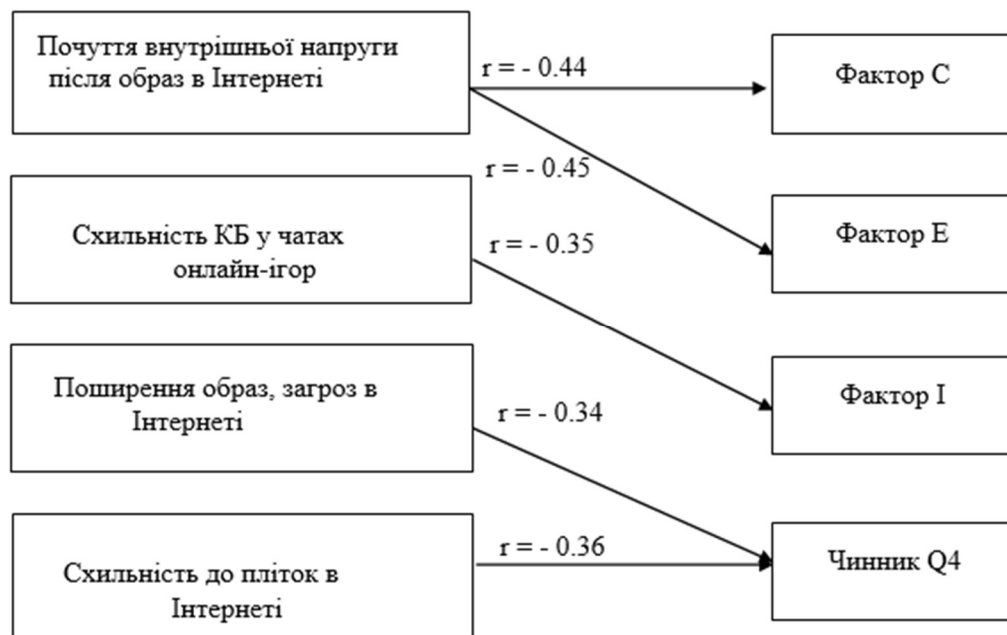

Рис. 3.1. Зв'язки між показниками досвіду кібербулінгу та емоційними та комунікативними характеристиками

Виявлено, що фактори С («ступінь емоційної стійкості») та Е («пасивність-домінантність») негативно корелюють із частотою «переживання внутрішньої напруги після кібербулінгу». Підлітки характеризуються емоційною нестійкістю, дратівливістю та схильністю до пасивних ролей у спілкуванні та залежності від інших, будуть частіше перебувати у стані дистресу у разі образ, грубості та загроз на їхню адресу. Саме ця категорія підлітків більшою мірою потребує психологічному супроводі при потенційному чи реальному зіткненні з булінгом онлайн. Основні завдання психологічного втручання можна визначити так: емоційна підтримка, допомога в пошуку адекватних способів подолання напружених ситуацій спілкування (як поводитись у разі КБ), розвиток навичок саморегуляції.

Фактор І («реалізм-сензитивність») має негативний зв'язок з показником «зазнавав булінгу в онлайн-іграх». Чим більш виражений реалізм, тим частіше підлітки виявляються жертвами цькування в онлайн-іграх. Цей зв'язок можна проінтерпретувати наступним чином: схильні до реалістичних оцінок, орієнтовані на реальну діяльність, а чи не на інтимно-особистісні відносини, більш жорсткі за характером підлітки охоче включаються в розраховані на багато користувачів онлайн-ігри і не уникають такого формату гри, де учасники дозволяють собі робити булінг. Можна припустити, що участь у таких іграх підвищує у підлітка поріг фрустрації таким чином, що цькування буде переживатися безболісно, оцінюватися як «не справжня». Це може ще більше змістити фокус уваги з інтимно-особистісних відносин, які є найважливішою сферою особистісного розвитку у підлітковому віці, на ділові та поверхневі. Для підлітків останні можуть стати більшими зручними.

Виявлено також, що фактор Q4 («ступінь внутрішньої напруги») позитивно корелює з показниками «зазнавав пліток у Інтернеті», «сам поширював брутальні повідомлення». Більш збудливі, неспокійні,

фрустровані підлітки частіше виявляють у Мережі плітки на свою адресу, причому частіше самі пишуть грубі повідомлення на адресу інших.

Можна припустити, що «нервовість» підлітка, яка очевидна для оточуючих в оффлайн-або онлайн-спілкуванні, провокує інших поширювати про нього неприємні чутки. Внутрішня напруга підлітка не дає йому стриматися у вираженні негативних почуттів до інших, та це проявляється у грубих висловлюваннях.

Рис. 3.2. Зв'язки між показниками досвіду кібербулінгу та ціннісними орієнтаціями

Виявлено позитивні кореляційні зв'язки показників деяких ціннісних орієнтацій, що виявляються за допомогою опитувальника Ш. Шварца, та показників досвіду КБ: «знавався грубих та образливих повідомлень», «сам поширював грубі повідомлення», «сам поширював образи, погрози».

Так, цінність «Стимуляція» (повнота життєвих переживань) виявилася позитивно пов'язана з частотою поширення образ і загроз. Чим більшою значущою для підлітка є цінність «повнота переживань», тим частіше він вдається до кібербулінгу у вигляді образ і погроз на адресу співрозмовників. Можна припустити, що прагнення до нових яскравих вражень, формує готовність ризикувати у спілкуванні, не замислюючись про наслідки, і висловлювати негативні емоції в агресивній, грубій манері.

Цінність «Традиції» також позитивно корелює із частотою поширення образ та загроз. Встановлений зв'язок може відображати суперечливі поведінка «агресорів»: дотримання традицій, вірувань, норм поведінки оточення в реальному житті, поєднується з їх порушенням у онлайн-просторі. Видається, що це пов'язано з відсутністю або ослабленням контролю над поведінкою в Мережі з боку суспільства.

Виявлено позитивний кореляційний зв'язок цінності «Безпека» з показником «зазнавав грубих та образливих повідомлень». Чим більшим та важливішим для підлітка є ступінь зберегти стабільні, рівні, безпечні відносини з оточуючими, тим більше епізодів грубості у свій адресу в онлайн-комунікації він зауважує. Підлітки з величезним переважанням прагнення до безпеки, можливо, гостріше реагуватимуть і навіть можуть перебільшувати ступінь грубості висловлених на їхню адресу повідомлень.

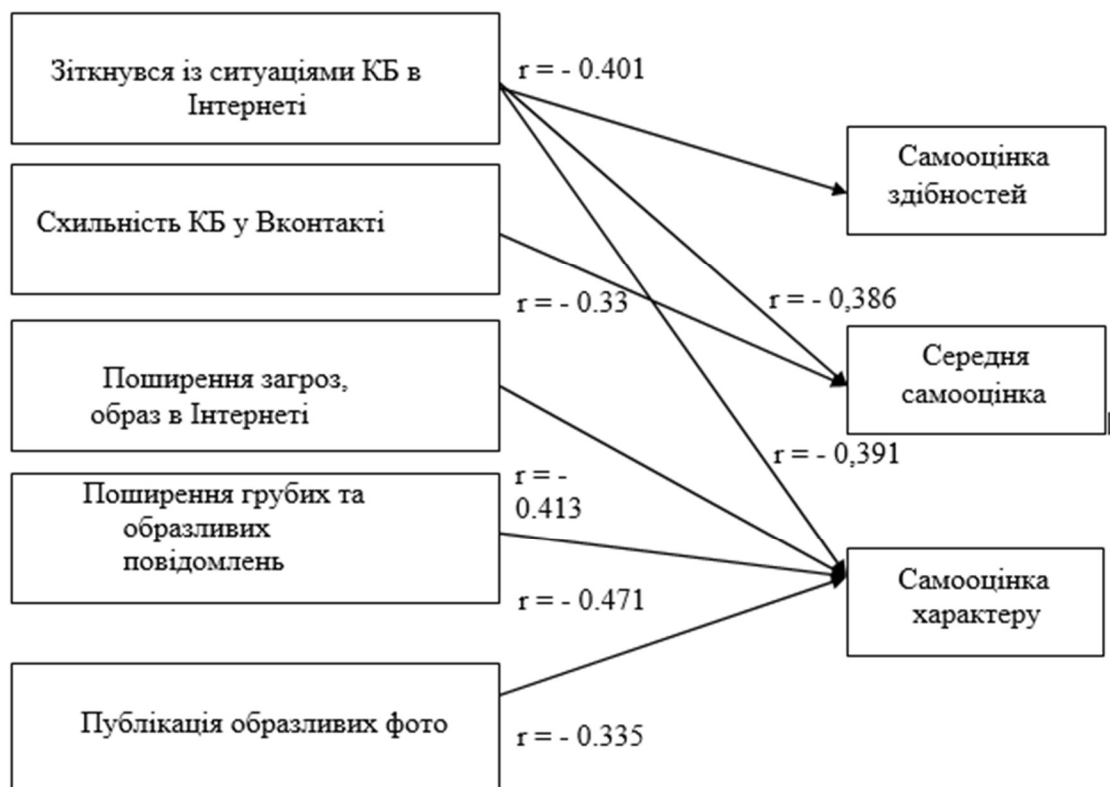

Рис. 3.3. Зв'язки між показниками досвіду кібербулінгу та самооцінкою

Частота зіткнення із ситуаціями кібертравлі на адресу інших негативно пов'язана з показником середньої самооцінки, самооцінки характеру та

здібностей. Чим нижча оцінка своїх умінь, характеру та самооцінка в цілому, тим частіше підліток є спостерігачем ситуацій булінгу на адресу інших. Можна інтерпретувати цей зв'язок як своєрідний спосіб компенсації відчуття власної недостатності.

Показник середньої самооцінки також негативно пов'язаний з показником схильності до онлайн-травлі у Вконтакті: чим вище самооцінка, тим менша ймовірність піддатися знуцанням у соціальної мережі. Це може бути пов'язано з тим, що користувачі з високою самооцінкою ретельно підбирають контент на свою сторінку: викладають якісні та вдалі фото та відео, публікують інформацію корисного або нейтрального характеру і не говорять відверто про свої почуття.

Показник самооцінки характеру негативно пов'язаний із показниками частоти поширення загроз, грубих повідомлень та образливих фото. Припускаємо, що чим гіршим вважає свій характер підліток, тим частіше він загрожуватиме, ображатиме в онлайн-просторі.

Почуття внутрішньої напруги після кібертравлі позитивно пов'язане з такими проявами шкільної тривожності як переживання соціального стресу та страх самовираження. Занепокоєння та внутрішнє напруження після онлайн-травлі будуть сильніше відчувати підлітки, які частіше відчувають стрес у реальному спілкуванні та мають труднощі саморозкриття серед однолітків. Такі підлітки досить потайливі, сором'язливі, інтровертовані та часто відчувають дискомфорт у спілкуванні. Зіткнення з кібертравлею змушує їх відчувати додатковий дискомфорт. Переживання соціального стресу має також позитивний зв'язок з показником схильності до кібербулінгу в мережі TikTok. Дану кореляцію можна пояснити так: підліток може створювати контент для даного сервісу, який привертатиме увагу однолітків-агресорів: наприклад, відео поганої якості, зайві предмети у кадрі і фоновий шум, а також примітивне виконання будь-якої задуми.

Частота отримання погроз через SMS-повідомлення позитивно пов'язана з низькою фізіологічною опірністю стресу. Ймовірність спричинити булінг через SMS-повідомлення буде вище у підлітків з труднощами пристосування до стресогенних ситуацій. Можливо, однолітки, спостерігаючи яскраво виражену тривогу в небезпечних ситуаціях у таких підлітків, бажають знову викликати емоції, надсилаючи SMS-повідомлення жахливого характеру. При цьому повідомлення будуть більш стресогенними, якщо надіслано з невідомих номерів.

Були виявлені негативні зв'язки між загальною тривожністю в школі та частотою поширення загроз та грубих повідомлень в Інтернеті, між фрустрацією потреби в успіху та частотою поширення образ у додатку Instagram. Можна припустити, що виявляти агресивність онлайн швидше будуть підлітки, які мало стурбовані шкільними справами, які не фрустровані в плані шкільних успіхів, легко переносять стрес у шкільній ситуації.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу про відмінності в емоційно-вольових та комунікативних характеристиках підлітків, які мають різний досвід у ситуаціях кібербулінгу. Виявлено відмінності в особливостях особистості «агресорів» та «жертв», з одного боку, та підлітків, не включених до ситуації кібербулінгу, з іншого. Встановлено також відмінності в особливостях особистості «агресорів» та підлітків, які включені до кібербулінгу, але самі не ініціюють цькування – «жертв» та «спостерігачів». Гіпотеза про більш низьку самооцінку «агресорів» та «жертв» цькування порівняно з підлітками, не включеними до кібербулінгу, знайшла часткове підтвердження. Гіпотеза про специфічні особливості ціннісних орієнтацій у підлітків з різним досвідом у ситуаціях кібербулінгу виявилася вірною лише щодо однієї цінності – «Самостійність», яка має різну значимість у «жертв» та респондентів, не включених до ситуації кібербулінгу.

ВИСНОВКИ

1. Виявлено, що понад 50% респондентів піддавалися кібербулінгу, більше 80% були свідками цькування на адресу інших та близько 12% ініціювали кібербулінг. При цьому всі підлітки, які визнали факт здійснення кібертравлі на адресу інших, вважали себе також «жертвами».

Констатовано, що у ситуаціях кібербулінгу юнаки частіше, ніж дівчата займають позицію «агресора», дівчата, у свою чергу, частіше, ніж юнаки, стають «жертвами» та «спостерігачами» кібербулінгу.

Встановлено, що найпоширенішими видами кібербулінгу у підлітковому середовищі є грубі та образливі повідомлення, поширення пліток, імперсонація, погрози. Найбільш часто використовуються каналами кібербулінгу є соціальна мережа Вконтакте і масові чати, розраховані на багато користувачів онлайн-ігор.

2. Виявлено, що підлітки, які здійснюють цькування онлайн, порівняно з не включеними у ситуації кібербулінгу менш емоційно стійкі і менш впевнені в собі, мають слабший вольовий контроль та нижчий поріг фрустрації. При цьому «жертви» та «спостерігачі» не відрізняються за даними характеристиками від підлітків, не включених до ситуацій кібербулінгу.

Виявлено, що для підлітків, які здійснюють кібербулінг, порівняно з «жертвами» характерні слабший вольовий контроль та слабша орієнтація на соціальні норми, більша імпульсивність та легковажність у спілкуванні. Як від «жертв», так і «спостерігачів», «агресори» відрізняються нижчим порогом фрустрації.

Встановлено, що і «агресори», і «жертви» кібертравлі відрізняються більшою драгівливістю у спілкуванні порівняно з підлітками, не включеними у ситуації кібербулінгу.

3. Підлітки, які здійснюють кібертравлю, мають нижчу самооцінку в порівнянні з «жертвами» та респондентами, не включеними у ситуації кібербулінгу. Самооцінка «жертв» не відрізняється від самооцінки респондентів, не включених до ситуації кібербулінгу, за жодною з якостей. «Спостерігачі» оцінюють впевненість у собі нижче, ніж не залучені до ситуацій кібербулінгу.

4. Встановлено, що підлітки, які мають різний досвід включеності до кібербулінгу, не відрізняються по більшості ціннісних орієнтацій. Виняток становить цінність «Самостійність», яка виявляється більш значущою для підлітків-жертв кібертравлі порівняно з респондентами без досвіду. Це вказує на більш виражений дослідницький інтерес «жертв», що може виявлятися в більш активній онлайн-комунікації, пов'язаній з ризиком зіткнення з булінгом.

5. Виявлено кореляційні зв'язки показників досвіду кібербулінгу з деякими особистісними характеристиками: ступінь емоційної стійкості негативно корелює з показником «внутрішнього напруження» після кібертравлі; ступінь фрустрованості позитивно корелює з частотою схильності до пліток і поширенням брутальних повідомлень в Інтернеті; значимість цінності «Безпека» позитивно корелює із частотою схильності до грубих повідомлень; самооцінка негативно корелює з частотою схильності до цькування через соціальну мережу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаджанова, Э. Р. Девиантное поведение подростков / Э. Р. Агаджанова: – Симбирский научный вестник, 2019. – 115 с.
2. Беличева, С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М.: Социальное здоровье, 2014. – 224 с.
3. Бенгина, Е. А. Кибербуллинг как новая форма угрозы психологическому здоровью личности подростка / Е. А. Бенгина. – Вестник университета, 2018. – 157 с.
4. Божович, Е. Д. Психологические особенности развития личности подростка / Е. Д. Божович. – М.: Знание, 2019. – 340 с.
5. Волкова, Е. Н. Кибербуллинг как способ социального реагирования подростков на ситуацию буллинга / Е. Н. Волкова. – Вестник Мининского университета, 2017. – 145 с.
6. Волчегорская, Е. Ю. Подверженность кибербуллингу детей младшего школьного возраста / Е. Ю. Волчегорская. – Ученые записки университета Лесгафта, 2019. – 415 с.
7. Дозорцева, Е. Г. Кибербуллинг и склонность к девиантному поведению у подростков / Е. Г. Дозорцева. – Прикладная юридическая психология, 2020. – 487 с.
8. Долгова, В. И. Управление процессом саморегуляции у младших школьников / В. И. Долгова. – Вестник ЮУрГГПУ, 2018. – 211 с.
9. Зекерьяев, Р. И. Особенности интернет–социализации подростков с социально дезадаптированным поведением / Р. И. Зекерьяев. – Ученые записки крымского инженерно–педагогического университета, 2017. – 137 с.
10. Змановская, Е. В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения / Е. В. Змановская. – М.:Издательский центр «Академия», 2014. – 288 с.
11. Змановская, Е. В. Девиантное поведение личности и группы / Е. В. Змановская. – СПб.: Питер, 2010. – 352 с.

12. Карандашев, В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности / В. Н. Карандашев. – СПб.: Речь, 2014. – 270 с.
13. Кириллова, Е. Б. Возрастные различия черт личности подростков с девиантным поведением / Е. Б. Кириллова. – Пенитенциарная наука, 2017. – 281 с.
14. Ковалев, В. В. Семиотика и диагностика психических заболеваний у детей и подростков / В. В. Ковалев. – М.: Медицина, 2015. – 288 с.
15. Лажинцева, Е. М. Интернет как новая среда для проявления девиантного поведения подростка / Е. М. Лажинцева. – Вопросы психологии, 2015. – 349 с.
16. Лебедева, И. В. Буллинг как девиация отношений в детско–подростковой среде / И. В. Лебедева. – Проблемы современного педагогического образования, 2019. – 176 с.
17. Менделевич, В. Д. Психология девиантного поведения / В. Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2015. – 445 с.
18. Мишина, М. М. Психологические особенности личности участников кибербуллинга в популярных социальных сетях / М. М. Мишина. – Вестник МГОУ, 2020. – 243 с.
19. Райгородский, Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ–М», 2011. – 672 с.
20. Рыбалко, Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология / Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Питер, 2014. – 224 с.
21. Хатуева, М. М. Поддержка субъектных проявлений личности в системе детско–родительских отношений как условие развития психологического здоровья младших школьников / М. М. Хатуева. – Вестник ЮУрГГПУ, 2018. – 223 с.
22. Хван, А. А. Стандартизированный опросник измерения агрессивных и враждебных реакций А. Басса и А. Дарки / А. А. Хван. – Кемерово: КРИПКиПРО, 2016. – 258 с.

23. Antoniadou, N. Traditional and cyber bullying/victimization among adolescents: examining their psychosocial profile through latent profile analysis / N. Antoniadou. – International journal of bullying prevention, 2019. – 598 p.
24. Artishcheva, L. V. The Specificity of Teenagers' Mental States as Prerequisite of Deviant Behavior Emergence / L.V. Artishcheva. – Eurasian Journal of Analytical Chemistry, 2017. – 639 p.
25. Asanan, Z. Z. A study on cyberbullying, its forms, awareness and moral reasoning among youth / Z. Z. Asanan. – International Journal of Media and Communication, 2017. – 215 p.
26. Barboza, G. E. The association between school exclusion, delinquency and subtypes of cyber- and -victimizations / G. E. Barboz. – Child Abuse & Neglect, 2015. – 254 p.
27. Beckman, L. Does the association with psychosomatic health problems differ between cyberbullying and traditional bullying / L. Beckman. – Emotional and Behavioural Difficulties, 2017. – 434 p.
28. Bergmann, M. C. Prevalence and correlates of cyberbullying perpetration. Findings from a German representative student survey / M. C. Bergmann. – International journal of environmental research and public health, 2018. – 274 p.
29. Tomé-Fernández, M. Educational environments with cultural and religious diversity: Psychometric analysis of the cyberbullying scale / M. Tomé-Fernández. – Religions, 2019. – 443 p.
30. Tural Hesapcioglu, S. Traditional and cyberbullying co-occurrence and its relationship to psychiatric symptoms / S. Tural Hesapcioglu. – Pediatrics International, 2017. – 223 p.
31. Vandebosch, H. Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims / H. Vandebosch. – New Media & Society, 2019. – 1371 p.
32. Völlink, T. Coping with Cyberbullying: Differences Between Victims, Bully-victims and Children not Involved in Bullying / T. Völlink. – Journal of Community & Applied Social Psychology, 2018. – 224 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета, що виявляє досвід включеності до кібербулінгу

Інструкція: Шановний учень! Вам буде надано ряд тверджень, які стосуються Вашого спілкування з будь-ким в Інтернеті. Прочитавши кожне твердження, вирішіть, наскільки воно вірне стосовно Вас. Ви можете вибрати чотири варіанти відповіді на це питання залежно від того, наскільки часто це траплялося з Вами. Для початку дайте відповідь, будь ласка, на прості питання про себе:

Стать:

Вік:

Клас:

Проживання в місті/гуртожитку (потрібне підкреслити).

Повна/неповна сім'я (потрібне підкреслити)

Далі вибрати відповіді.

	Ніколи	Якось	Декілька разів	Багато разів
Я стикався з ситуацією, коли з когось знущалися, когось ображали чи комусь погрожували в Інтернеті				
Були ситуації, коли з мене знущалися, мене ображали або мені загрожували в Інтернеті				
Після знущань, образ чи погроз в Інтернеті я відчував занепокоєння, напруження				
Я зазнавав таких знущань, образ або погроз в Інтернеті за останній рік				

За останній рік я зіткнувся з ситуаціями знущання, образи чи погроз на мою адресу таким чином:				
	Жодного разу	Якось	Декілька разів	Багато разів
Хтось написав в Інтернеті грубі чи образливі повідомлення про мене				
Хтось опублікував у мережі образливу чи образливу фотографію зі мною				
Хтось опублікував в Інтернеті образливе чи образливе відео зі мною				
Хтось створив про мене образливу або образливу веб-сторінку				
Хтось в Інтернеті поширив плітки про мене				
Хтось погрожував мені у SMS				
Хтось загрожував мені в Інтернеті				
Хтось в Інтернеті прикинувся мною і поведився образливо для мене				
Хтось опублікував в Інтернеті на адресу мене грубі та образливі повідомлення про мою національність				
Хтось опублікував на мене грубі коментарі або жести сексуального характеру				
Хтось опублікував на адресу мене образливі повідомлення щодо моєї релігії				

	Жодного разу	Якось	Декілька раз	Багато разів
За останній рік я зіткнувся з ситуаціями знуцання, образи чи погроз на мою адресу через такі засоби електронного спілкування:				
Через анонімні чати				
По електронній пошті				
Через SMS				
Через мобільний пристрій				
У Facebook				
У Twitter				
В Вконтакті				
У TikTok				
У Instagram				
У Snapchat				
На YouTube				
У чаті масової розрахованої на багато користувачів онлайн-ігри, такий як World of Warcraft, Everquest, Guild Wars, Runescape і т.д.				
Граючи в мережі з Xbox, Playstation, Wii, PSP або аналогічним пристроєм				
В інших мережах, через інші засоби (вказіть у яких)				
	Ніколи	Якось	Декілька разів	Багато разів
Бувало так, що я сам ображав, принижував когось чи загрожував комусь в Інтернеті				
Я ображав, принижував чи загрожував комусь в Інтернеті за останній рік				

Протягом останнього року бувало так, що я ображав, принижував когось чи загрожував комусь таким чином:				
	Жодного разу	Якось	Декілька разів	Багато разів
Писав(ла) у мережі грубі або образливі повідомлення про когось				
Публікував(а) в мережі образливі або образливі фотографії когось				
Публікував(ла) в Інтернеті образливе або образливе відео				
Створив(ла) про когось образливу або образливу веб-сторінку				
Поширював плітки про когось в Інтернеті				
Погрожував заподіяти комусь шкоду через SMS				
Погрожував заподіяти комусь шкоду в Інтернеті				
Прикидався іншою людиною в Інтернеті і поводився грубо чи прикро (як та людина б себе не поводи́ла)				
Публікував(а) в Інтернеті на адресу когось образливі повідомлення на адресу його національності				
Публікував грубі, коментарі або жести про когось, що має сексуальне значення				

Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (юнацький
варіант - 14PF)

Таблиця Б.1 Нормативні дані, отримані під час обстеження
запитальником 14PF школярів старших класів (дівчата) (n>400)

Чинники	8-9 клас	
	Хлопчики	Дівчатка
A	10	13
B	5	5
C	11	11
D	10	9
E	10	8
F	12	13
G	10	11
H	12	12
I	8	14
J	8	8
O	8	8
Q2	12	8
Q3	11	12
Q4	9	10

Таблиця Б.2 Стінові норми: хлопчики 13-15 років (n=315)

Стіни	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Фактори										
A	0-3	4-5	6	7-8	9-10	11	12	13-14	15	16-20
B	0-2	3	4	5	6	7	8	9	-	10
C	0-3	4	5	6-7	8-9	10	11-12	13	14-15	16-20
D	0-4	5	6-7	8-9	10	11-12	13	14-15	16	17-20
E	0-4	5-6	7	8	9	10	11	12	13	14-20
F	0-4	5-6	7-8	9-10	11-12	13-14	15	16-17	18-19	20
G	0-3	4	5-6	7	8	9-10	11	12	13-14	15-20
H	0-4	5-6	7	8-9	10 11	12	13	14-15	16-17	18-20

J	0-1	2	3-4	5-6	7-8	9-10	11	12-13	14-15	16-20
I	0-3	4	5-6	7	8-9	10	11-12	13-14	15-16	17-20
Про	0-1	2	3-4	5-6	7-8	9-10	11	12-13	14-15	16-20
Q2	0-4	5	6-7	8-9	10	11-12	13	14-15	16-17	18-20
Q3	0-4	5-6	7-8	9	10	11-12	13-14	15	16	17-20
Q4	0-3	4-5	6	7-8	9	10	11-12	13	14-15	16-20

Таблиця Б.3 Стінові норми: дівчинки 13-15 (n = 245)

Стіни	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А	0-4	5-6	7-8	9-10	11	12-13	14-15	16-17	18-19	20
В	0-2	3	-	4	5	-	6	7	8	9-10
З	0-2	3-4	5-6	7	8-9	10-11	12-13	14	15-16	17-20
D	0-4	5-6	7	8	9-10	11-12	13	14-15	16-17	18-20
Е	0-2	3	4	5-6	7	8	9-10	11	12-13	14-20
F	0-5	6	7-8	9-10	11-12	13-14	15-16	17	18-19	20
G	0-3	4-5	6	7-8	9	10-11	12	13-14	15-16	17-20
Н	0-3	4-5	6-7	8-9	10-11	12	13-14	15-16	17-18	19-20
J	0-5	6-7	8-9	10	11-12	13-14	15-16	17	18-19	20
I	0-2	3-4	5	6-7	8	9-10	11	12-13	14-15	16-20
Про	0-2	3	4-5	6-7	8-9	10-11	12	13-14	15-16	17-20
Q2	0-4	5-6	7	8	9	10	11-12	13	14	15-20
Q3	0-4	5	6-7	8	9-10	11	12-13	14	15-16	17-20
Q4	0-4	5-6	7	8-9	10-11	12	13-14	15-16	17-18	19-20

Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації

А. М. Прихожан

Обробка та інтерпретація результатів:

Обробка проводиться за шістьма шкалами (перша, тренувальна. "здоров'я" - не враховується). Кожна відповідь виявляється у балах. Як зазначалося раніше, довжина кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 балам).

По кожній із шести шкал визначити:

рівень вимог - відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знака «х»;

висоту самооцінки - від "0" до знака "-";

значення розбіжності між рівнем претензій і самооцінкою - відстань від знака «х» до знака «-», якщо рівень претензій нижче самооцінки, він виражається негативним числом.

Розрахувати середню величину кожного показника рівня претензій та самооцінки по всіх шести шкалах.

Норму, реалістичний рівень вимог, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення дітей до своїх можливостей. Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень претензій, він індикатор несприятливого розвитку особистості.

Кількість балів від 45 до 74 («середня» та «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку та вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві спотворення у формуванні особистості — «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. Ці учні становлять "групу ризику", їх, як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різні психологічні явища: справжня невпевненість у собі і «захисна»,

Ціннісний опитувальник Ш. Шварца.

Перша частина.

Інструкція: «Запитайте себе: "Які цінності важливі для мене як керівні принципи в Моєму житті? Які цінності менш важливі для мене?" Ваше завдання: оцінити, наскільки важливою є для Вас кожна цінність як керівний принцип у Вашому житті.

До того, як Ви почнете, прочитайте список із 30 цінностей та виберіть одну, яка найбільш важлива для Вас, та оцініть її важливість "7". Далі, виберіть цінність найменш важливу для Вас та оцініть її -1, 0 або 1 відповідно до її важливості. Потім оцініть цінності, що залишилися (від -1 до 7)».

Шкала для оцінки:

7 – виключно важлива як керівний принцип Вашого життя цінність (зазвичай таких цінностей буває одна-дві);

6 – дуже важлива;

5 – досить важлива; 4 – важлива;

3 – не дуже важлива; 2 – мало важлива;

1 – не важлива;

0 – абсолютно байдужа;

-1 – це протилежно принципам, яким Ви дотримуєтеся.

Інструкція: «Тепер оцініть, наскільки важливою є кожна з наступних цінностей для Вас, як керівний принцип Вашого життя. Ці цінності виражені у способах дії, які можуть бути більш менш важливими для Вас. Спробуйте розрізнити цінності наскільки це можливо, використовуючи всі номери.

Для початку прочитайте цінності у списку 2, виберіть те, що для Вас найважливіше, оцініть на шкалі (позначка 7). Потім виберіть цінність, яка суперечить вашим принципам (позначка - 1). Якщо такої цінності немає, виберіть цінність найменш важливу для Вас та оцініть її відмітками 0 або 1, відповідно до її значущості. Потім оцініть інші цінності.

Друга частина

Інструкція: «Нижче наведено описи деяких людей. Будь ласка, прочитайте кожен опис та подумайте, наскільки кожна людина схожа або не схожа на Вас. Поставте хрестик в одній із клітинок праворуч, яка показує, наскільки описана людина схожа на Вас».

Обробка та інтерпретація результатів:

Обробка результатів проводиться шляхом співвідношення відповідей випробуваного з ключем. Відповідний ключ наводиться у таблиці В.5. У ньому вказані номери пунктів обох частин опитувальника, які відповідають кожному типу цінностей. Середній бал за цим типом цінності показує рівень її значимості.

При обробці першого розділу опитувальника – «Огляд цінностей» (рівень нормативних ідеалів) – результати за списками 1 та 2 підсумовуються.

Перед підрахунком результатів другого розділу опитувальника – «Профіль особи» – необхідно перевести шкалу опитувальника в бали.

Інструкція до опитувальника агресивності Басса-Дарки

«Вашій увазі пропонується 75 тверджень, на які потрібно відповісти "так" чи "ні". Будь ласка, уважно прослухайте твердження і дайте відповідь "так", якщо з цим твердженням ви згодні і "ні", якщо не згодні. Тут немає правильних чи неправильних відповідей. Намагайтеся відповідати швидко, не замислюючись надовго над твердженнями».

Інструкція опитувальника тесту шкільної тривожності Філліпса

«Зараз вам буде запропоновано опитувальник, який складається з питань про те, як ви почуваєтеся в школі. Намагайтеся відповідати щиро та правдиво, тут немає вірних чи невірних, добрих чи поганих відповідей. Над питаннями довго не замислюйтесь. Відповідаючи на запитання, записуйте його номер та відповідь "Так", якщо ви згодні з ним, або "Ні", якщо не згодні».

Обробка та інтерпретація результатів:

При обробці результатів виділяють питання, відповіді на які не співпадають із ключем тесту. Наприклад, на 58-е запитання дитина відповіла «Так», тоді як у ключі цього питання відповідає відповідь «Ні». Відповіді, що не збігаються з ключем, - це прояв тривожності. Під час обробки підраховується:

Загальна кількість розбіжностей у всьому тесті. Якщо вона більша за 50%, можна говорити про підвищену тривожність дитини, якщо більше 75% від загальної кількості питань тесту — про високу тривожність;

Число збігів по кожному з 8 факторів тривожності, що виділяються в тексті. Рівень тривожності визначається також, як у першому випадку. Аналізується загальний внутрішній емоційний стан школяра, що багато в чому визначається наявністю тих чи інших тривожних синдромів (факторів) та їх кількістю.